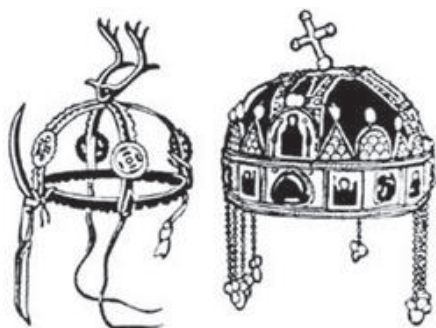

A TUDOMÁ- NYOSSÁG ALTERNATÍVÁI

„Fiatal korom óta találkozom gimnáziumi tornatanárok, főkönyvelők, gépészmérnökök stb. sorával, akik mind megfejteti akarják a magyar őstörténet alapkérdéseit, miközben az azokkal foglalkozó tudományok egyikének alapjait sem ismerik. Azóta foglalkoztat, hogy mi indíthatta, indíthatja őket (a felsorolt foglalkozásuk alatt egy-egy családtagomat [is] értem) erre, hogyan képzelhették, képzelhetik, hogy egy tudományos problémához mindennemű képzettség nélkül egyáltalán hozzászólhatnának? A szerves kémia, a kombinatorika, az épületstatika, a nefrológia stb. tudományához miért nem merészelnek ugyanilyen szakértelemmel hozzászólni?! Attól tartok, hogy azért, mert azoknál már a legelső másodpercben: talán már a cikk címe vagy legelső mondata olvasásánál nyilvánvaló volna a hozzáértésük teljes hiánya, míg ezekben a bölcsész tudományokban olyan szép magyar mondatok sorjázhatnak egymás után, amelyek minden szava specializáció nélkül is érthető, és még tartalmilag is tökéletesen felfogható – csak éppen a mindazok mögött rejlő adattömeg, az azok felhasználásának és egymáshoz kapcsolásának a módszertana ismeretlen előttük.”

(Bálint Csanád)¹

„Angyali korona, szent csillag”

Pap Gábor:

Beszélgetések a magyar szent koronáról

Konferenciánk² egyik feladata, hogy a művészettörténészek társadalmi elismertségével és érdekérvényesítésével kapcsolatos problémákra hívja fel a figyelmet. Ezek egyike a kultúra több területét érinti, sőt a kultúrán is túlmutat, de ezúttal csak a művészettörténet-tudománnyal kapcsolatos vonatkozásaira térek ki. Az akadémiai tudományok „alternatívájaként” fellépő, hangzatos és látványos, egyre nagyobb tömegeket meghódító elméletekről (pontosabban: tanokról, tanításokról) van szó, amelyek nem pusztán az akadémiai kutatás presztízsét rombolják, hanem súlyos tévedések sorát viszik be megdöbbentő hatékonysággal a köztudatba.

Tudományos konferenciánk résztvevőinek többsége a művészettörténetet érintő „alternatív” elméletek közül legfeljebb a magyar ornamentikára vagy a Szent Koronára vonatkozó elképzelésekkel találkozhatott, és azokkal is csak futólag, ezért könnyen alábecsülheti ezeknek az elméleteknek az ismertségét. Valójában azzal, aki ma művészettörténettel kapcsolatos információt keres, egyre gyakrabban megeshet, hogy előbb talál rá az „alternatív” szerzők interpretációira, mint a tudomány szempontjából hiteles magyarázatokra. Itt nem annyira a különféle honlapokra és az azokon elérhető, tematikus előadásokat rögzítő videofelvételekre gondolok (az igényesebb érdeklődő amúgy is tudja, hogy válogatnia kell az internetes tartalmak között), hanem olyan könyvekre és tanulmánykötetekre, amelyek nem is feltétlenül „alternatív” kiadók-nál jelennek meg. Ilyen művek szép számmal megtalálhatók közművelődési, sőt szakkönyvtárak gyűjteményében is. Megkockáztatom azt is, hogy sok helyütt több van belőlük, mint az ugyanazon témát tárgyaló tudományos kiadványokból – és nem azért, mert a könyvtár munkatársai tudó-

mánytörténeti kuriózumokat kívánnak begyűjteni az elkövetkező generációk okulására, hanem a félrevezető címek és fülszövegek, valamint a nagy számok törvénye miatt is. Tény ugyanis, hogy az „alternatív” nézeteket képviselő szerzők sokkal többen vannak, mint a tudományos kutatók, és az is tény, hogy nem elhanyagolható mennyiségű könyvet jelentetnek meg. (Ha képet akarunk alkotni a könyvtárakba potenciálisan bekerülő művek jellegéről és mennyiségéről, elegendő szűrőpróba gyanánt rákeresni például a „korona” szóra a Könyvtárellátó Non-profit Kft. honlapján.)

Ha alaposabban meg akarjuk vizsgálni az akadémiai tudományok és az alternatíváikként fellépő nézetek ügyét, először fel kell tennünk a kérdést, kik is publikálnak egyáltalán művészettörténeti témákról. A tájékozódni vágyó kívülről logikusan azt gondolhatja, hogy mindenekelőtt a művészettörténész diplomával rendelkező szerzőktől várhat tudományosan megalapozott és hiteles információt. Reményeink szerint az esetek többségében valóban így van, de nem mindig. Előfordulhat, hogy egy műértő (*connaisseur*) egy bizonyos kérdésben többet, sőt jóval többet tud, mint a művészettörténész, de az is, hogy egy művészettörténész képvisel tudományosan elfogadhatatlan nézeteket. A szakmának már arra is érdemes reagálnia, ha egyetlen művészettörténész – a szubjektivitás hangsúlyozásával – újra kívánja írni a kánont. Azt viszont lehetetlen szó nélkül hagyni, ha egy művészettörténész magát a tudományt nyilvánítja hamisnak, és az igazságot elhivatott képviselőjeként kívánja újradefiniálni a teljes magyar kultúrát – és hogy ennek a művészettörténésznek nemcsak nagyszámú olvasója, hanem elég sok aktívan publikáló követője is van.

1. Tudományból, tudományos módszerből többféle is létezik. Ez lehet az oka, hogy elismert természettudósok közül nem egy saját történelmi vagy nyelvészeti elméletekkel rukkolt már elő anélkül, hogy megismerkedett volna a bölcsészettudományok kutatási módszereivel – sőt anélkül, hogy tudná, hogy ilyenek léteznek egyáltalán. Emlékezetes eset volt néhány éve a Szabó István

1 ■ Bálint Csanád: Lektorai jelentés. Szabó István Mihály „Magyar őstörténet-tudomány: Kritikai ambíciók szaktudományi ismeretek nélkül. Válasz Simon Zsoltnak is” című kéziratáról: *Magyar Tudomány*, 2005. 12. szám, 1604. old.

2 ■ Elhangzott A *művészettörténet útjai* című konferencián, 2012. november 11-én. A konferencia anyaga a szervezők szándéka szerint hamarosan egészében hozzáférhető lesz az interneten.

Mihály mikrobiológus, akadémikus *A magyar nép eredete. Az uráli népek eurázsiai-amerikai őstörténete* című, 2004-ben megjelent könyvével kapcsolatos vita a *Magyar Tudományban* 2005-ben. Az első kritika és a szerző válasza után a főszerkesztő kérésére „az érintett tudományterület két elismert képviselője is megírta a véleményét”. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy az MTA szintjén a szakterület-től egészen távoli témát kutatni kívánó mikrobiológus akadémikus (és önjelölt őstörténész) munkájának elfogulatlan véleményezéséhez az – etikusan kritikus – szakmai véleményt követően még további két független szakember lektori jelentésére is szükség volt.³

Visszakanyarodva a művészettörténethez, az akadémiai szaktudomány alternatívái egy másik akadémiai szaktudomány hivatalos fórumain is felmerülhetnek. Kevesen emlékeznek már arra, hogy a magyar Szent Koronával kapcsolatos első kozmológiai elméletek egyike egy 1981-es nemzetközi tudományos ülésen hangzott el, majd a *Fizikai Szemle* című tudományos szakfolyóiratban jelent meg *Egy régi kor kozmológiájának emléke: a magyar korona* címmel – egy mérnöksapat jóvoltából.⁴ Az egyik elméletet követte a másik, ezek határára is engedélyezte a Koronabizottság egy ötvösökből álló csoportnak a műtárgy vizsgálatát – az ötvösök viszont elfogadták a mérnökök egyes nézeteit, és saját megállapításaikkal kiegészítve 1984 végéig egy további koronaelmélet alapjait vetették meg. A mérnökök és ötvösök véleményére is reflektált Lovag Zsuzsa *A korona-kutatás vadhajtsái* című 1984-es tanulmánya, amely az MTA Művészettörténeti Bizottságának felkérésére készült, számba vette és megcáfolta az „alternatív” publikációk állításait, érvelt és magyarázott – de az új elméletek kidolgozóit nem győzte meg.⁵

A tudományos érvek azért maradtak hatástalanok ezekkel az elméletekkel szemben, mert leginkább ezoterikusnak nevezhető tanok igen összetett rendszere, ha úgy tetszik, egyfajta hiedelemrendszer alakult ki a korona körül, amelynek hirdetői pedig explicite elutasítják a tudományos magyarázatokat – ahogyan a tudományosság képviselői is eluta-

sítják az általuk vallott tanokat. A művészettörténet tudományának nem csupán annyi vesztesége van ezeknek az elméleteknek a létrejöttével, hogy egyik legfontosabb szerzőjük Pap Gábor művészettörténész, hanem jóval több: ezek az elméletek nem pusztán lehetséges alternatívaként, hanem az akadémiai művészettörténetet hamisnak nyilvánítva, annak cáfolataként jöttek létre.

Mit gondolhatnak minderről a „nem szakmabeliek”? Ha egy elméleti rendszer művészettörténetnek mondja magát, és a korábbi kutatók tévedéseit kívánja korrigálni, akkor pusztán ezzel a szándékkal már bizonyítható is a tudományosságát. Az érdeklődő kívülállók is tudják, a tudomány a rendszeresen megújuló kutatási eredmények birtokában is folyamatos önvizsgálatra és önértékelésre, ezek eredményeképpen pedig rendszeres megújulásra szorul, ha nem akar a tudománytörténet kuriózumai között számon tartott, elfelejtett diszciplínák közé tartozni.

Amikor azonban egy szerző a témájáról szóló valamennyi tudományos publikációt egyöntetűen tévesnek nyilvánítja, saját megállapításait viszont az egyetlen és megfellebbezhetetlen igazság tolmácsaként teszi közzé, akkor – azt gondolnánk – a jóakarátú érdeklődő is rájön arra, hogy nem tudománnyal, hanem valami egészen mással van dolga. Csakhogy a jóakarátú érdeklődők többségének már meglehetősen magasra csúszott az ingerküszöb; megeshet, hogy

3 ■ Kritikája: Simon Zsolt: *Iam proximus ardet Ucalegon*: *Magyar Tudomány*, 2005. 9. szám, 1152. old., on-line: <http://www.matud.iif.hu/05sze/11.html>. Válasz a kritikára: Szabó István Mihály: *Magyar őstörténettudomány: Kritikai ambíciók szaktudományi ismeretek nélkül*. Válasz Simon Zsoltnak is. *Magyar Tudomány*, 2005. 12. szám, 1594. old., on-line: <http://www.matud.iif.hu/05dec/25.html>. Lektorai jelentések: Bálint Csanád, *Magyar Tudomány*, 2005. 12. szám, 1604. old., on-line: <http://www.matud.iif.hu/05dec/26.html> – Honti László, *Magyar Tudomány*, 2005. 12. szám, 1609. old., on-line: <http://www.matud.iif.hu/05dec/27.html>

4 ■ Beöthy Mihály – Fehér András – Ferenczné Árkos Ilona – Ferencz Csaba: *Egy régi kor kozmológiájának emlékei: a magyar korona*. *Fizikai Szemle*, 1981. (31. évf.), 12. szám, 473. old.

5 ■ Lovag Zsuzsa: *A korona-kutatás vadhajtsái*. *Művészettörténeti Értesítő*, XXXV (1986), 35–48. old.

6 ■ <http://www.kincseslada.hu/magyarsag/content.php?article.238>.

csak az egészen különös és meglepő dolgok keltik fel a figyelmüket. Aki a bölcsészettudományok kutatási módszereiben nem járatos, nem akad fenn azon sem, ha a szerző figyelmen kívül hagy történeti, földrajzi, művészettörténeti, készítéstechnikai és egyéb evidenciákat.

Aki a felsőoktatásban művészet-történeti tárgyat tanít, nagy eséllyel szembesült már azzal a problémával, hogy egyik-másik, a művészettörténettel még csak ismerkedő hallgató a dolgozatíráshoz vegyesen használ tudományos és „alternatív” publikációkat, anélkül hogy felfigyelne a kétféle megközelítés, szemlélet, terminológia és retorika közötti különbségekre és ellentmondásokra. Úgy gondolom, ez a tapasztalat még drámaibb, mint az ezoterikus interpretációk elszaporodása és híveik nagy száma.

Nemcsak az oktatók, hanem mindazok, akik a tudományos kutatás – és nem az „alternatív” tanok – művelői vagy legalábbis pártolói, személyükben is felelősek a hiteles ismeretterjesztésért. Ha nem ilyen kevesen lennének aktívak ebben a szakmában, akkor is fontos volna, hogy a kutatók figyelemmel kísérjék az ismeretterjesztés ügyét, és ha azt tapasztalják, hogy nincs színvonalas ismeretterjesztés a kutatási témájukban, az ő feladatuk – ezt vegyék észre –, hogy valamilyen megoldást kezdeményezzenek.

Gondoljuk csak meg, kik is közvetítik az alapvető művészettörténeti ismereteket az alap- és középfokú oktatásban (ha egyáltalán)! A rajztanárok. Milyen mélységű, milyen igényességű művészettörténet-oktatást kapnak ők a stúdiumaik során? Holott éppen a fiatal, érdeklődő, művészi ambíciókkal is rendelkező rajztanárjelölteket nyelik meg gyakran azok az „alternatív” elméletek, amelyek szerint a művészet ősi igazságokat, a kozmosz törvényszerűségeit és üzeneteit közvetítő kommunikáció médiuma. Pap Gábort idézve: a „művészeti alkotás magasabb rendű információ hordozója”.⁶ Tudjuk, a művész tradicionális szerepei között régóta ott van a vátesz és a próféta is (hogy igaz vagy hamis próféta, azt sosem az alkotó dönti el, hanem a néző). És azt is tudjuk, hogy vannak prófétai elhivatottságú művészegyeniségek az ország külön-

féle felsőfokú oktatási intézményeiben, köztük olyanok is, akik „alternatív” utakat követnek, és növendékeiknek is ezt a szellemiséget közvetítik. Hogy egy tehetséges fiatal, aki rajztanárként kívánja keresni a kenyerét, saját művészi munkásságát tekintve autonóm művek alkotójának vagy egy misztikus kommunikáció médiumának tartja-e magát, az a személyes meggyőződésén múlik – az viszont közügy, hogy rajztanárként hogyan definiálja a művészetet diákok száza számára. A rajztanárok oktatásában a művészettörténeti ismereteket a korábnál jóval szélesebb és szilárdabb alapokra kellene helyezni egy átgondoltan felépített tananyagban – és lehetőleg a művészettörténet-tudományt magas színvonalon művelő szakemberek oktatói közvetítésével. Ebből a szempontból is nagy a felelőssége az önvészélyesen Budapest-centrikus szakmának.

Visszatérve a probléma vizsgálatához szükséges legfontosabb kérdésekre, gondoljuk át azt is, kik közvetítik az alapvető művészettörténeti ismereteket a felnőttekhez. A frontális oktatás szintjén az idegenvezetők és a tárlatvezetők. Hát az ő iskolázásukról, felkészültségükről mennyit tudnak a tudományos konferencia résztvevői? Attól tartok, nem sokat, pedig a felnőtt érdeklődő közönséget sem szabad lebecsülni – connaisseurök és leendő connaisseurök vannak közöttük nem is kis számban –, ha valaki speciális oktatási anyagot és elismert szakemberekből álló előadói gárdát érdemel, akkor pontosan ők azok. Ezeknek a problémáknak a megoldását legvalószínűbben a múzeumdragógiától remélhetjük, amely magában foglalja a művészettel kapcsolatos ismeretek oktatását is – fontos lenne a művészettörténészeknek nagyobb figyelemmel kísérniük és szakmai szempontból is támogatniuk ezt az egyelőre csak felfutóban lévő területet.

Az alapvető művészettörténeti ismeretek terjesztésének médiumait keresve meg kell még említeni az interaktív információforrást, az internetet is. A keresőoptimalizálás némi furfanggal és gyakorlattal megoldható, de akár élnek vele az „alternatív” honlapok gazdái, akár nem, a már említett magas ingerküszöb miatt a sokat sejtető és kozmikus összefüggéseket ígérő, színes és

misztikus magyarázatok nyilvánvalóan több kíváncsi érdeklődő figyelmét kötik le, mint a tudományos hitelességű, de száraz tények és adatok.

Számba kell vennünk azt is, hogy a művészettörténeten belül melyek azok a területek, amelyekkel kapcsolatban a legtöbb „alternatív” értelmezés születik, és el kell gondolkodnunk azon, vajon miért éppen ezek kapnak különleges figyelmet. Igen karakteres példa Pap Gábor rendszere: „a magyar műveltség hat alappillére”:

1. a nagyszentmiklósi aranykincs,
2. a Szent Korona,
3. a veleméri templom,
4. a festett kazettás templomok,
5. a magyar népművészet,
6. Csontváry művészete.

Sejthető volt, hogy bizonyos témák nem kerülnek bele ebbe a körbe. Már csak a művészettörténet recepciója szempontjából is elgondolkodtató: mi az, ami a mai közönség számára vonzó, mi az, amit meg tud közelíteni az – elvárt – alapvető művészettörténeti ismeretei segítségével. (Itt utalnék arra a feltételezett ismeretanyagra, amelyet a sokszor megkérdőjelezett „általános műveltség” körébe rendelnek – saját illetékességi körükből – a humán tudományok képviselői, akiknek a jelek szerint nemigen jutott még eszükbe, hogy alapszintű természet-tudományos ismeretekre is mindenkinek szüksége lenne. Ki tudja, hogyan alakult volna az „alternatív elméletek” sora, ha ez is az elvárások között van, és egyidejűleg többféle módszert ille legalább alapszinten ismerniük a kulturáltságra törekvőknek.)

A kiemelt művészeti alkotások értelmezési kísérletei kapcsán azon is elgondolkodhatunk, miért nem elegendő, miért nem elég érdekes a publikum többsége számára az a sok információ, amit az akadémikus művészettörténet kínál. Tapasztaljuk, hogy a nagyközönséget nem hozza lázba például sem a barokk, sem a kortárs. Igaz, éppen ez utóbbi alternatívájaként születtek az ősi igazságok, kozmikus üzenetek közvetítése céljából létrehozott műalkotások, amelyeket nem hagyhatnak figyelmen kívül korunk művészetének kutatói, sem ma, sem a jövőben.

Nyilván időbeli távlat – legalább egy generációnyi távolság – szükséges az igencsak összetett problémaegyüttes elfogulatlan vizsgálatához. Majdani kollégáinknak e művek tanulmányozásakor történeti, mentalitástörténeti, szociálpszichológiai (sőt részben pszichopatológiai) szempontokat is figyelembe kell majd venniük. Remélhetőleg fényt derítenek majd arra is, mennyire játszottak az „alternatív” elméletek létrejöttében meghatározó szerepet a generációkon át kibeszéletlen történelmi események vagy a szocializmus korának általánosan előírt ateizmusa, majd pedig a rendszerváltozás hozta nyitás eredményeként szabályosan ránk zúduló nézetek, elméletek, tanok és hitek özöne. Ez utóbbiak sorát gazdagították az új hitek prófétái. Lettek programadók és a programok szerint alkotó művészek is, akik a „Kik vagyunk? Honnan jöttünk? Hová megyünk?” kérdések megválaszolásakor a kozmosz törvényeit keresték, és a művészetet kódrendszerként, ráadásul ezoterikus kódrendszerként használták. Reméljük, ezt a korunkat kutató történészek megkülönböztetik majd az ugyancsak művészettörténeti vonatkozástól terhelt, Dan Brown kezdeményezte kódolástól. *A Da Vinci-kód* és az azt követő művek ugyanis a fikció világába tartoznak, még ha milliók készpénznek vettek is olyasmit, amit regényekben olvastak vagy filmekben láttak. Ezzel szemben nálunk olyan hitrendszert kell számon tartani, amelynek hirdetői és hívei egy tiltottnak és a tudományosság képviselői által üldözöttnek vélt titkos ősi tudás közvetítőit látják egyes műalkotásokban.

Nagy feladat vár a mai művészettörténészekre, sőt a néprajztudósokra is. Érdemi információt kellene szolgáltatniuk célzottan a „szerves műveltség” összefoglaló néven ismerhető tanok híveinek: művészeknek, tanároknak, természettudósoknak és másoknak, akik a múzeumokat a magyar népművészet emlékei vagy éppen Csontváry műveinek tanulmányozása céljából keresik fel – ahogyan a Louvre-ba is ellátogatnak *A Da Vinci-kód* hívei. (Csontváry „alternatív” értelmezőit elég egyszerű lesz megismerni: a művek feltételezett rejtett anamorfikus részletei miatt alufóliával borított papír-

henger lesz náluk. Záhonyi András ír használati utasítást a digitális Csontváry-reprodukciókhoz: „Klikkelj rá a képekre, majd ezüstpapírból ragassz fel egy egybefüggő darabot egy hengeres hintőporos dobozra. Próbáld a képeken félköríveket keresni, s ha sikerül, helyezd oda a tükrös dobozodat. Ha belenézel, megérted Csontváry festészetét. Ezek után már nem fogsz csodálkozni, ha pécsi, budapesti vagy miskolci galériákban furcsa tükrökkel babráló embereket látsz Csontváry képei előtt.”⁷⁾

Egy egész hitrendszerrel szemben nem lehet tudományos érvekkel felhozni, de talán az ősi tudás nem mindenben vert egyformán mély gyökereket. A művészettörténet pedig rengeteg vonzó és érdekes információt kínál azoknak, akik kíváncsiak és odafigyelnek rá. A művészettörténész szakma átgondolt, kimunkált, igényes ismeretterjesztő tevékenysége szükséges ahhoz, hogy a Szent Koronát készítő ötvösök, a középkori freskók festői, Csontváry és mások munkája láttán senki se a kozmosz üzenetét próbálja dekódolni, inkább rendüljön meg azon, mi mindenre képes az alkotó ember, a művekhez pedig azzal próbáljon közelebb kerülni, hogy igyekszik minél többet megtudni egy-egy korról, annak történetéről, kultúrájáról, művészetéről.

PRÉKOPA ÁGNES

7 ■ <http://www.c3.hu/~zahonyia/tanc/csontvary.html>

MI HASZNA A KÖZGAZDASÁGTANNAK?

Vezető kommentár a témában folyó VoxEU vitában, 2012. október 29.

A gazdasági válság élesen rávilágított a makroökonómia fogyatékoságaira. A továbbiakban azt fejtem ki, miért problematikus a makroökonómia mint egyensúlyi rendszer leszűkített felfogása. A közgazdászoknak fel kellene hagyniuk a bevett elméletekkel, hogy megérthessék az önszervező makrogazdaságot. Részletes javaslatokat teszek arra, hogy diákjaikat a közgaz-

dászok milyen alternatív elgondolásokkal ismertethetnék meg, amelyek jobban tükrözik a tapasztalati tényeket.

Azon a konferencián, amelyet Diane Coyle nemrégiben a Bank of Englandben szervezett,¹ felmerült az egyszerű kérdés: a jelenlegi gazdasági válság fényében mennyire módosult vagy kellene hogy módosuljon a közgazdaságtan oktatása? Az egyszerű válasz pedig annyi, hogy a közgazdász szakma aligha fog megváltozni. Ugyan miért adnák fel a közgazdászok immár két évszázada kínos gonddal gyarapított humán tőkésüket? Ami pedig a makroökonómia művelőit illeti, ők úgy vélik, ha a meglévő modelleket némileg módosítva figyelembe veszik a „súrlódásokat” és „fogyatékoságokat”, ezzel már számot is adnak a világgazdaság jelenlegi fejleményeiről. Arra hivatkoznak, hogy a diákok először sajátítsák el az alapokat, amelyekre támaszkodva már bevezethetők e módosítások világába is.

FORDULÓPONT A KÖZGAZDASÁGTANBAN

Egyes közgazdászok viszont, mint magam is, úgy érzik, fordulóponthoz érkezünk a közgazdaságtanban, s végre radikálisan változtatnunk kell azon, ahogy elgondoljuk és modellezzük a gazdaságot. A válság jó alkalom arra, hogy gondosan megvizsgáljunk újabb megközelítési módokat. Paul Seabright a fején találta a szöveget, amikor azt mondta, hogy nem pontos az a kép, amelyet a közgazdászok a maguk munkájáról festenek;

modelljeik egyenletes és szakadatlan tökéletesítése helyett valójában csak futnak az empirikus valóság után, amely éppoly gyorsan változik, mint az ő modelljeik. En egy lépéssel még ennél is továbbmennék, s azt állítom, hogy a közgazdász szakma ahelyett, hogy egyenletesen haladna előre a gazdasági jelenségek magyarázatában, a gazdaság egy leszűkített szemléletének foglya. Ezen a szemléleten belül egyre kifinomultabb modelleket gyártunk – mindaddig, amíg oda nem jutunk, hogy – Bob Solow szavával – „a be nem avatott paraszt csak csodálkozik, miféle bolygóra került”.²

Az alábbiakban röviden jelzek néhány problémát, amellyel a közgazdaságtan jelenleg küszködik – olyan problémákat, amelyekre különösen erős fényt vet a jelenlegi válság. Majd visszatérek arra a kérdésre, mit lenne jó megtanítanunk a közgazdaságtan hallgatóinak.

BEVETT NÉZETEK AZ ELMÉLETRŐL ÉS A VALÓSÁGRÓL

A közgazdászok tipikus beállítódását mutatja Mario Draghi, az Európai Központi Bank elnöke, aki az eurozóna válságáról a következőképp nyilatkozott:

„Először az ötlött eszünkbe, amit jó sok éve mondogattak, aztán már nem emlegettek, hogy az euró olyan, mint egy dongó. A dongó természeti rejtély, mert nem kéne repülnie, mégis repül. Hát az euró is olyan dongó volt, amely évekig jól repült. Gondolom, mindenki azt kérdezi, hogyhogy repülni tudott. Nyilván volt valami a légkörben, a levegőben, ami repülésre készítette. Most viszont valami változás mehetett végbe a levegőben – és most, a pénzügyi válság után, már tudjuk is, micsoda: A dongónak igazi méhvé kell előlépnie. És most épp ezt teszi.”³

Draghi ezzel azt mondja ki, hogy közgazdaságtani modelljeink értelmében az eurozóna nem szárnyalhatott volna. Az egyszerűbb modellekkel dolgozó régi entomológusok (a rovarok tanulmányozói) arra a következtetésre jutottak, hogy a dongóknak elvben nem kellene tudni repülniük. Ám a cáfolhatatlan tények fényében később felülvizsgálták modelljeiket. A közgazdász ösztönös reakciója viszont más:

megpróbálja úgy módosítani a valószínűségi, hogy belesimuljon egy tisztességes múltú elméletre támaszkodó modellbe. Csakhogy az az elmélet sajnos ingatlal alapokra épült.

A GAZDASÁGELMÉLET FÉLRE IS VEZETHET

Minden közgazdász hallgató találkozik az elszigetelt, optimalizáló és a piaci korlátok között adódó lehetőségek közül választó egyén modelljével. Valamiért nem igazán meggyőzőek azok a racionalitási axiómák, amelyeknek ez az egyén engedelmessé válik – különösen akkor nem, amikor a diákok először szembesülnek velük. Ám megmondjuk nekik, hogy a gyakorlat célja nem más, mint annak bizonyítása, hogy van egyensúly, lehetségesek olyan árak, amelyek minden piacon egyszerre minden vevőre talál. Továbbá azt is tudtukra adjuk, hogy egy ilyen egyensúlynak kívánatos jóléti hatásai vannak. Nem kevésbé fontos, hogy azt is elmondjuk: már az 1970-es évek óta tudjuk, hogy létezhet ugyan az egyensúlyi árak efféle rendszere, de azt nem tudjuk bizonyítani, hogy a gazdaság valaha is eljut egy egyensúlyi pontra, s azt sem, hogy vajon egyetlen ilyen egyensúly létezik-e.

A diák halad előre tanulmányai során, s a makroökonómiahoz elérkezve megtudja, hogy a gazdaság egésze, avagy a piac pontosan ugyanúgy viselkedik, mint az átlagos egyén, akinek viselkedéséről addig tanult. Azt *nem* közlik vele, hogy ezek az általános modellek valójában milyen kevésbé tükrözik a valóságot. A makroökonómus számára ez valóságos áldás, hiszen úgy elemezheti az aggregált allokációkat a gazdaságon belül, mintha egyetlen egyén racioná-

lis döntéseinek következményei volnának. A diáknak ezt még nehezebb lenyelnie, ha tudja, hogy az emberek preferenciáira, döntéseire és előrejelzéseire gyakran hatnak a gazdaság többi résztvevőjének preferenciái, döntései és előrejelzései. Eltart egy ideig, amíg a diákok elfogadják, hogy a gazdaság döntéseit az egyéni döntésekhez hasonlóan gondolják el.

A NEHÉZ VÁLASZTÁS

A makroökonómusok nehéz választás elé kerülnek: vagy fel kell adniuk a meggyőződésüket, hogy úgy végezzük makroökonómiai elemzéseket, hogy csak elszigetelt egyénnel kapcsolatos feltevéseket fogalmazzunk meg, s eltekintünk interakcióiktól; vagy pedig megkerülünk minden alapvető problémát azzal a feltevéssel élve, hogy a gazdaság úgyis mindig egyensúlyban van, s nem is gondolunk bele, ha egyáltalán valaha is, hogyan jutott el ide.

EXOGÉN MEGRÁZKÓDTATÁSOK VAGY PEDIG EGY ÖNSZERVEZŐDŐ RENDSZER?

A makroökonómusokat tehát olyasmire aggasztja, ami a tájékozatlan kívülálló szemében csak paradoxon lehet. Hogyan beszélhetnek a makroökonómusok egyszerre gazdasági ingadozásokról meg ciklusokról és arról, hogy a gazdaságban egyensúly van? A makroökonómiai alapgondolat persze az, hogy a gazdaság stabil egyensúlyi állapotban van ugyan, csak kívülről újra meg újra megrázkódtatások érik. Ez viszont szöges ellentétben áll azzal az elképzeléssel, hogy a közgazdászoknak egy önszerveződő rendszerrel van dolguk, amely újra meg újra hirtelen és nagyléptékű változásokon megy keresztül.

Ez utóbbi magyarázat a jobb, mégpedig két okból. Először is nagyon nehéz olyan jelentős eseményekre rámutatni, amelyekre a gazdasági fejlődésben bekövetkezett főbb fordulópontok magyarázatában hivatkozhatnánk. Másodszer pedig az az elképzelés, hogy a gazdaság egy egyensúlyi pályán vitorlázik, csak éppen a váratlan viharok újra meg újra letérik róla, nem állja ki – Bob Solow

szavaival – a „szimatpróbát”. Hogy Willem Buitert idézzem:

„Közülünk mindazok, akiket aggaszt a korlátozott racionalitású piaci szereplők interakcióiból fakadó endogén bizonytalanság, legfeljebb a fejüket vakarhatják annak láttán, hogy a főáramban képviselt modellek nem ismernek el más, mint exogén és additív bizonytalanságot.”⁴

NÉHÁNY OKTATÁSI JAVASLAT

Új gondolkodásmódra van szükség:

- Több időt kell fordítanunk annak bemutatására, hogy a modern gazdaságok fő problémája nem a hatékonyság, hanem a koordináció fontossága. A hatékonyság állandó hangsúlyozása erről eddig elterelte a figyelmet.

- Fel kell hagynunk azzal, hogy továbbra is azt bizonygassuk, az egymással közvetlen interakcióban álló egyének döntéseinek és cselekvésének aggregált eredménye ugyanúgy fogható fel, mint ha e sok egyén közül egynek az aggregált cselekvése volna. Aggasztóan nagy a szakadék a mikroés a makroszintű viselkedés között.

- Be kell látnunk, hogy az aggregátumok némely tulajdonsága magának az aggregálásnak köszönhető. Lehet, hogy az aggregátum *folymatos* reakciója nem más, mint az egyének egyszerű, *pontszerű* bináris döntéseinek eredője. Sok jelenség esetében sokkal realiztikusabb azzal számolni, hogy az egyének csak egy bizonyos küszöb felett, nem pedig egyenletesen és fokozatosan reagálnak a környezetükben bekövetkező változásokra. Erre már Cournot is gondolt, kár, hogy megfeledkeztünk róla. Sőt az is lehet, hogy az aggregátumra nézve is van ilyen küszöb, amelyen felül reagálni kényszerül. Ha elegendő számú egyén dönt egy bizonyos dolog mellett, akkor lehet, hogy a társadalom egésze elmozdul, míg ha ez a szám kisebb, akkor nincs semmiféle elmozdulás. Gondoljunk csak a szavazási eredményekre.

- Minden diáknak elő kellene írni, hogy tanulmányai során legalább egyszer maga állítsa össze saját adatbá-

1 ■ Diane Coyle: What's the use of economics? Introduction to the Vox debate. *VoxEu.org* 2012. szeptember 19.

2 ■ Robert Solow: Reflections on the Survey. In: D. Colander (ed.): *The Making of an Economist*. Princeton University Press, Princeton, 2006.

3 ■ Mario Draghi beszéde a londoni Global Investment konferencián, 2012. július 26. <http://www.ecb.int/press/key/date/2012/html/sp120726.en.html>

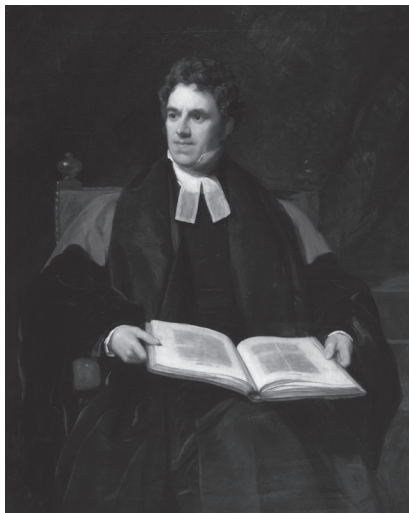
4 ■ Willem Buitert: The unfortunate usefulness of most 'state of the art' academic monetary economics, *Financial Times* online, 2009. márc. 3.

zisát valamilyen gazdasági jelenséggel kapcsolatban. Akkor rá fognak érezni, milyen fontosak az intézmények, valamint a cselekvők interakciói és ezen interakciók következményei. S akkor – ami igazán jó volna – ismét lelkesedhetnének a közgazdaságtanért!

A HAGYOMÁNYOS ELMÉLET HELYE

Vajon ez azt jelenti, hogy többé ne is tanítsuk diákjainknak a „standard” gazdaságelméletet? Bizonyosan nem. Ha ezzel felhagynánk, diákjaink meg sem érthetnék a jelenlegi közgazdaságtani vitákat. Ahogyan Max Planck mondotta: „A fizika nem a világegyetemet szabályozó természettörvények felfedezése; a fizika az, amit a fizikusok művelnek.” Egyelőre a standard közgazdaságtan az, amit a közgazdászok művelnek. Annyival azonban tartozunk a diákjainknak, hogy megismertessük őket azokkal a nehézségekkel, amelyek elméletünk struktúrájából és előfeltevéseiből fakadnak. Noha még messze vagyunk bármiféle paradigmaváltástól, hosszú távon a paradigma elkerülhetetlenül meg fog változni. Jobb, ha néha belegondolunk, hogy egy napon a mai közgazdasági gondolkodást mint a közgazdasági gondolkodás történetének egyik fejezetét fogják oktatni.

DR. ARNOLD, AZ OKTATÁS- REFORMER

1827-ben a Rugby Iskola igazgatói széke megüresedett, a tizenkét kurátornak – egy tucat Warwick megyei nemes- és úriembernek – utódot kellett találnia a posztra.* A reform – politikai, társadalmi és vallási – a levegőben volt; ráadásul általánossá vált az a vélekedés, hogy nagy középiskoláink¹ sem egészen olyanok, mint lenniük kellene, s hogy irányításuk rendszerét így vagy úgy – bár senki sem tudta, pontosan hogyan, de valamilyen módon – felettébb kívánatos lenne átalakítani. Így aztán természetes volt, hogy amikor a tizenkét nemes- és úriember – aki eltökölte, hogy kizárólag a jelöltek érdemeire lesz tekintettel – megtalálta az eléjük kerülő tengernyi ajánlás között Dr. Hawkinsnak, az Orielt² igazgatójának levelét, amely azt jövendölte, hogy ha Thomas Arnold urat választják, akkor ő „megváltoztatja az oktatás arculatát Anglia összes középiskolájában”,³ egy pillanatilag sem haboztak: nyilvánvaló volt, hogy Thomas Arnold úr az ő emberük. Így aztán megválasztották. Arnoldot, ahogy illett, pappá szentelték; megszerezte, ahogy nem kevésbé illett, a teológiai doktorátust, s 1828 augusztusában elfoglalta hivatalát.

Mindaz, amit Dr. Arnold előéletéről tudunk, alátámasztani látszott az

Oriel igazgatójának jóslatát és a kurátorok döntését. Egy tiszteletre méltó adószedő fiaként Winchesterben és Oxfordban tanult, ahol szorgalma és vallásossága kiemelte diáktársai közül. Igaz, hogy a kisiskoláskorában hazaküldözgetett leveleit némi felengzős stílus jellemezte, ami tisztában látó rokonaiban azt az előérzetet

* ■ Az itt közölt fordítás (Giles) Lytton Strachey: *Kiváló viktoriánusok* című, négy életrajzi esszéet tartalmazó kötetének Thomas Arnoldot (1795–1842) bemutató – *Dr. Arnold* című – harmadik fejezete. Strachey (1880–1932) angol író, kritikus, a Bloomsbury-kör egyik alapító tagja; magyarul korábban már napvilágot látott két nagy történelmi biográfiája: a *Viktória királynő* (1921) és az *Erzsébet és Essex* (1928). A *Kiváló viktoriánusok* először 1918-ban jelent meg; a fordítás alapjául szolgáló kiadás: Lytton Strachey: *Eminent Victorians*. Ed. John Sutherland. Oxford University Press, Oxford – New York, 2003. A fordítást Gárdos Bálint vetette egybe az eredetivel. (A jegyzetek a fordítótól származnak, egy részük megírásához felhasználtam az említett oxfordi kiadás apparátusát. – Sz.E.)

1 ■ Az eredetiben: *public schools* szó szerint – „nyilvános iskolák”, ami csak annyit jelentett, hogy ezekbe az intézményekbe az ország bármely tájáról jelentkezhettek fiúk, s aki átment a felvételi vizsgán, és ki tudta fizetni a tandíjat, minden egyéb – elsősorban felekezeti – korlátozás nélkül ott tanulhatott. Elsősorban a közép- és a felsőközéposztály fiai jártak ezekbe a magániskolákba. A fiúk zöme bentlakásos diák volt, de voltak közöttük naponta otthonról bejárók is. Abban az értelemben középiskolák, hogy a kínált képzés az elemi iskolai és az egyetemi tanulmányok közé esik. Ugyanakkor nem mindenikből lett végzős diák, erre még a továbbtanuláshoz sem volt szükség. Családjuk anyagi helyzete, további életcéljaik vagy előmenetelük gyorsasága határozta meg, hogy a fiúk hány évet töltöttek *public school*okban, amelyek leghíresebbjei közé tartozott pl. Bedford, Charterhouse, Eton, Harrow, Repton, Rugby, Shrewsbury, Tonbridge, Westminster vagy Winchester. (Mindez többé-kevésbé még ma is így van.)

2 ■ Az Oxfordi Egyetem egyik híres egyetemi kollégiuma (*college-a*). Edward Hawkins (1789–1882) teológus, 1828-ban választják meg az Oriel igazgatójának, e hivatalát nyolcvanöt éves koráig tölti be.

3 ■ Valójában az idézet nem Dr. Hawkins leveléből való, hanem abból az először 1844-ben megjelent életrajzból, amely Strachey szinte kizárólagos forrása volt, s amelyből a legtöbbet – beleértve a Dr. Arnoldtól származó citátumok zömét is – átvette: Arthur Penrhyn Stanley: *Life and Correspondence of Thomas Arnold, DD.* B. Fellowes, London, 1845. Stanley (1815–1881) maga is a Rugbyben volt diák, később Oxfordban az egyháztörténet professzora, 1864-től a Westminster székesegyház főesperese; felesége Viktória királynő bizalmas barátnője. Lytton Strachey egyik fő célja ezzel a szatirikus életrajzzal annak az Arnold-kultusznak a lerombolása volt, amelyet leginkább éppen Stanley kegyes biográfiája, valamint a *Tom Brown's*

ALAN KIRMAN

Wessely Anna fordítása

keltette, hogy az ifjú Thomas beképzelt hólyaggá cseperedhet, de hát mit is várhatnánk egy olyan gyermektől, akit hároméves korában apja Smollett huszonnégy kötetes *Anglia történetével*⁴ ajándékozott meg tanulmányi előmenetele jutalmaként? Oxfordi pályafutása ragyogó volt, az Orielen elnyert kutatói ösztöndíjig ívelt fel. Nagyjából ekkor történt, hogy addigi életének sima és olajozott menete egy pillanatra megakadt: vallási kételyek kezdték gyötörni. Miként egyik kortársától, a majdani Coleridge bírótól⁵ tudjuk, e kételyek „sem alantasak, sem racionalista irányultságúak nem voltak a szó rossz értelmében, [Arnold] nem idegenkedett attól, hogy pusztán azért higgyen egy cikkelyben, mert az meghaladja az ész, kételyei a szöveg tekintélyének bizonyosságát és értelmezését érintették”. Arnold összezavarodottságában Keble-höz⁶ fordult tanácsért, aki akkoriban egyik legközelebbi barátja volt, s ugyanannak az egyetemi kollégiumnak az ösztöndíjas kutatója. „E kínzó gondolatok tárgya – ahogy Keble írta Coleridge-nek – ama legborzasztóbb, amely, úgy vélem, a legnagyobb valószínűséggel megkísért minden *túlontúl* kutakodó elmét – az áldott Szentháromság tanáról beszélek. Ne riadj meg, kedves Coleridge-om, nem hiszem, hogy Arnoldnál az *értelem* komoly fenntartásairól lenne szó, de lelkének megvan az a gyengesége, hogy nem tud megszabadulni egy bizonyos ellenérzéstől.” Mit lehetett tenni? Keble tanácsa nem tűrt ellentmondást. Arnoldnak „megparancsolta, hogy szüneteltesse a kutakodásait, imádkozzon buzgón fentről jövő segítségért és világosságért, s forduljon újult erővel a jámbor élet gyakorlati kötelességei felé”. Arnold így cselekedett – remélni sem lehetett nagyszerűbb eredményt. Lelke hamarosan tökéletes nyugalomra lelt, s megszilárdult hitében.

Még egy, de igazán csak egyetlen nehézségről hallunk életének ebből a szakaszából. Rühellt korán kelnit, azt mondják, ez „majdnem alkati gyengeségnek” számított nála. Ezt is leküzdötte, ha nem is olyan sikeresen, mint a Szentháromság tanításával kapcsolatos kételyeit. Doktorunk ugyanis későbbi éveiben is gyakran mondogatja majd, „hogy a korai

kelés továbbra is mindennap nehézséget okozott a számára, s hogy ebben sosem lelte meg az úzus törvényének igazságát, miszerint idővel minden dolgot megkönnyít a megszokás”.

Korán megnősült,⁷ vidéken telepedett le, s magántanárként fiatalokat készített fel az egyetemre. Tíz évig csinálta – boldog, elfoglalt és megle-

Schooldays c. népszerű regény (erről lásd lentebb) táplált.

4 ■ Tobias Smollett (1721–1771) skót regényíró és történész híres, nagyon sokszor kiadott történeti munkájáról van szó, amely először *A Complete History of England* címen négy kötetben jelent meg (1758–1759), ezt az ötkötetes folytatás követte: *Continuation of the Complete History of England* (1760–1765). A különböző újabb kiadásokban a kötetszámok is megváltoztak, de így sem világos, pontosan melyik későbbi változatról van szó.

5 ■ John Taylor Coleridge (1790–1876) bíró, a híres költő unokaöccse, aki 1835 és 1858 között a *King's Bench* egyik bírója; 1858-tól tagja a *Privy Council*-nek, az uralkodó legfőbb tanácsadó testületének.

6 ■ John Keble (1792–1866) teológus és költő, később az anglikán egyházi elitből (a *high church*-ből) induló, Oxford-mozgalomként számon tartott anglikatolikus megújulás egyik vezéralakja (róla a Manning bíborost bemutató életrajzi esszében van részletesebben szó, amely a *Kiváló viktoriánusok* első darabja); Edward Hawkinst vele szemben választják meg az Orieli igazgatójának 1828-ban; 1835-től élete végéig Hursleyben (Hampshire) vikárius; az ő nevét viseli az Oxfordi Egyetem egyik egyetemi kollégiuma (*Keble College*).

7 ■ Rövid ismeretség után egyik iskolai és egyetemi barátjának húgát, Mary Penrose-t veszi feleségül 1820-ban.

8 ■ 1825-ben ismerkedett meg Barthold Georg Niebuhr történeti munkájával: *Römische Geschichte*. 3 Bände, S. Reimer, Berlin, 1811–1832. Niebuhr (1776–1831) dán–német politikus, diplomata és történész, az ókori Róma elismert szakértője, a modern tudományos historiográfia megalapítója, akinek művében Dr. Arnoldot leginkább az ragadta meg, hogyan von le tanulságokat a Római Birodalom történetéből a jelen emelkedőben lévő Poroszországa számára. Dr. Arnold 1827-ben ellátogatott Rómába, ahol további inspiráció érte: megismerkedett Niebuhr utódjával a pápai udvarban –, aki biztatta a munkára; Dr. Arnold a megjelent három kötetet neki is ajánlotta: *History of Rome*. 3 Vols. B. Fellowes, etc., London, 1838–1842.

9 ■ Richard Whately (1787–1863) az Orieli ösztöndíjas kutatója volt Arnold egyetemi éve alatt, Stanley életrajza szerint ő ismerte fel elsőként a fiatal Arnold tehetségét. Whately később a közgazdaságtan professzora lesz Oxfordban, 1831-ben pedig dublini érsekké nevezik ki.

10 ■ Strachey szeme előtt valószínűleg Thomas Phillips (1770–1845) Arnold-portréja (1839) lebegett. Lásd a képet.

hetősen jómódú volt. Bár elsősorban tanítványai kötötték le, sok energiát szentelt szélesebb érdeklődésének. Prédikációsorozatot tartott a plébániatemplomban, s elkezdte írni Róma történetét,⁸ abban a reményben, mint mondja, hogy hangneme olyan lesz, „hogy még az úgynevezett evangéliumi szellemiség legszigorúbb képviselőinek sem lesz kifogásuk az ellen, hogy gyermekeik kezébe adják”. Elkezdtek kikristályosodni az ország vallási és politikai állapotával kapcsolatos nézetei. Megrémítette, hogy „napjaink irodalmából hiányzik a kereszténység elve”, aggódva tekintett „a jó és a rossz közötti eddig még soha nem látott méretű harc közeledtére”; s egy Dr. Whatelyvel⁹ folytatott komoly beszélgetés után kezdett ráébredni arra, hogy jelentős változtatások szükségeltnek az egyházi struktúrában. Mindenkit, aki ismerte őt ezekben az években, mélyen megérintett vallási meggyőződésének és érzéseinek komolysága, amelyek – ahogy egy szemtanú megjegyezte – „mindig előtörtek”. Lehetetlen volt nem észrevenni azt, hogy „a láthatatlan világ mindig ott lebeg a szeme előtt”, továbbá „a szeretet és imádat ama különleges érzését, amelyet a mi urunk Jézus Krisztus iránt táplált”. Különösen feltűnő volt „az áhítatos tisztelet tónusa, ahogyan Istenről vagy a Szentírásról beszélt”. „Ha valaki csak egy kicsit is ismerte – mondta egy másik barátja –, meg kellett, hogy döbbenjen megalkuvást nem tűró küzdelme a rosszal; úgy tűnt – Szent Pálhoz hasonlóan –, állandóan a gonosszal harcol, miközben a maga oldalán érzi az isteni segítséget.”

Ilyen volt az az ember, aki harminchárom éves korában a Rugby igazgatója lett. Megjelenése jól kifejezte jellemét; mindene energiát, komolyságot sugárzott és a legjobb szándékokat. Lába talán kicsit rövidebb volt a kellenél, de az erőteljes, atletikus alkat, különösen amikor (mint általában) a teológiai doktor súlyosan leomló palástjába burkolózott, kellő erélyt mutatott, és a feje, amely ellentmondást nem tűrően ült a hagyományos egyházi magas galléron és paláston, világosan egy kiváló személyiséghez tartozott. Hajának dús, sötét tincsei, bozontos szemöldöke és bodorodó farkója, egyenes orra és széles álla,

erőteljes és felfelé görbülő alsóajka – mindezek buzgalommal teli és céltudatos lelki alkatról árulkodtak. Szeme nagy volt és fényes, s nyilvánvalóan becsületes is. S mégis (hogyan miert? – a száj íve vagy a homlokránca miatt? – nehéz volna megmondani, de nem lehet nem észrevenni) volt valami finom tanácsstalanság Dr. Arnold arcán.¹⁰

Az persze biztos, ha be akarta teljesíteni az Oriel igazgatójának jóslatát, a feladata meglehetősen zavarba ejtő volt. Azokban az időkben a középiskolák még szűz erdőségek voltak, amelyeket nem érintett a reform keze. Etonban még Keate¹¹ uralkodott; diákjainak beszámolóí képet adnak a kora XIX. századi középiskolai oktatásról, annak legjellemzőbb állapotáról. Ez a despotizmussal mérsekelt anarchia rendszere volt. Fiúk százai – akiket összereltek a különféle lakóépületekbe vagy abba a fenyegetően komor „hosszú terembe”, amelynek neve hallatán meglett államférfiak és hadfik sápadtak el évtizedek távolából is –, nos, fiúk százai, akiket egy nyírfavirágccsal grasszálló, lobbanékony kis öregember dühkitörései sanyargattak és taglóztak le, olyan életet éltek, amelyben a törvényes barbarizmus keveredett Ovidius költői finomságainak napi vagy óránkénti rendszerességű tanulmányozásával. Ez az élet a szabadságról és a rettegésről szólt, a verstanról és a lázadásról, a véget nem érő vesszőzésekről és a kegyetlen tréfákról. Keate pusztán jelleme erejével uralkodott – segítség nélkül, mert kevés segéd-tanító volt, s azok is jelentéktelenek. Mégis voltak pillanatok, amikor még az ő rendíthetetlen akaratát is maga alá gyűrte a féltelenség áradata. Minden vasárnap délután prédikálni próbált az iskola teljes gyülekezete előtt, s minden vasárnap délután leüvöltötte őt az iskola teljes gyülekezete. A kápolnában zajló jelenetek nem voltak éppen épületesek: miközben valami ódivatú vénség remegett a szószéken, patkányokat engedtek szabadon, hogy a füttyögve zajongó fiúk lábai között rohangáljanak. De másnap reggel a fegyelem ismét érvényt szerzett magának, s a vesszőzés kegyetlen rituáléja arra emlékeztetett egy rakás vinnnyogó gyereket, hogy bár az ember és Isten ellen elkövetett

bűneik megbocsátást nyerhetnek, az időmértékhibáért könnyekkel és vérrel kell lakolniuk.

Ezt az oktatási rendszert a felső-középosztály ébredő közvéleménye két irányból is kikezdte. Egyrészt, igénye támadt egy sokoldalúbb tanagyagra, másrészt magasabb erkölcsi nívót is kívánatosnak tartott. A korszakban terjedő haszonelvű szemlélet türelmetlenül tekintett a tanításnak arra a formájára, amely a klasszika-filológián kívül a tudás minden ágát kizárta, ugyanakkor az a zűrzavar és brutalitás, amelyet Keate Etonja megengedett magának, sokkolta a tiszteltreméltóság iránti növekvő igényét. „A középiskolák – mondta Bowdler tiszteletes –, a bűn valódi székhelyei és melegágyai.”¹²

Dr. Arnold egyetértett ezzel. Meg volt győződve a reform szükségességéről. S az csak természetes volt, hogy olyasvalakinek, aki az ő temperamentumával és neveltségével rendelkezett, az ügynek inkább az erkölcsi, mintsem az intellektuális oldala lett a

szívügye. Kétségtelenül fontos, hogy a fiúknak valami többet is tanítsanak az antik nyelvek rideg szabályainál, ám mennyivel fontosabb beléjük csepegtetni a szilárd jellem elemeit és a helyes életvezetés elveit! A Rugbyben mindvégig az volt a magasztos célja – miként újra és újra elmondta –, hogy „az iskolát a valódi keresztény nevelés színhelyévé változtassa”. Egy barátjának azt írta frissen kinevezett igazgatóként, hogy „legjobb vágya” bevezetni „a vallási elvet az oktatásba”; „minden reményemet túlszárnyalná, ha ez sikerülne, olyan nagy boldogság lenne ez nekem, hogy úgy gondolom, a világ semmi ehhez fogható nem tudna nyújtani számomra.” Tanítványaival minduntalan ezeket a nézeteit akarta megértetni. „Amit már annyiszor elmondtam korábban – mondta nekik –, megismétlem most: amire itt szert akarunk tenni, az először is vallási és erkölcsi vezérelv, másodsor úriemberhez méltó életvezetés, harmadsor intellektuális készség.”

Az angol szülők nagy tömegei kétségkívül osztották Dr. Arnold véleményét. Őket meglehetősen kevésbé érdekelte a klasszika-filológia, bizonyára örömmel vették volna, ha fiaikat történelemre vagy franciára tanítják, de valódi reményük, valódi kívánságuk alapvetően más volt. „Azt kell-e mondjam, hogy a munkájával törődjön, s hogy azért küldöm iskolába, hogy jó tanuló váljék belőle? – tűnődött az öreg Brown uraság, amikor Tom fiát először a Rugbybe küldte. – Nos, nem ezért küldöm iskolába – legalábbis elsősorban nem ezért. Én füttyölök a görög partikulákra vagy a digammára, az édesanyja nemkülönben. Miért küldöm iskolába? – Ha csak bátor, segítőkész, igazmondó angollá válik, [és úriemberré] és kereszténnyé, akkor minden megvan, amit akartam.”¹³

Ez volt minden. S pontosan ezt akarta Dr. Arnold elérni. Mit kellett tennie ahhoz, hogy tanítványai jellemén javítsa? Fokozatosan kialakítani körülöttük a megértés és a művelődés légkörét? Közeli és barátságos viszonyba hozni őket művelt férfakkal, esetleg még művelt nőkkel is? Bevezetni az iskolai életbe, amit csak lehet a közösségi élet humánus, felvilágosult, haladó elemeiből? Mindent egybevetve Dr. Arnold egyáltalán nem így gondolta.

11 ■ John Keate (1773–1852) 1809-től 1834-ig volt az Eton középiskola igazgatója. Strachey jegyzetfűzetéből tudható, hogy az itt következő jellemzés fő forrása C. A. Wilkinson *Eton under Keate* (1887) c. könyve volt – vö. Charles Allix Wilkinson: *Reminiscences of Eton (Keate's Time)*. Hurst and Blackett, London, 1888.

12 ■ Dr. Arnold egyik prédikációjában idézi hosszan és egyetértően id. John Bowdler (1746–1823) vonatkozó passzusait (vö. Thomas Arnold: *Sermons, with an Essay of the Right Interpretation and Understanding of the Scriptures*. Vol. II., 3rd ed., B. Fellowes, London, 1844. 108. old.), aki az ország erkölcs-telensége és vallástalansága ellenében írott *Reform or Ruin* című, sok kiadást megért pamflet (1797) szerzője, valamint a közpénzből új templomok építésére javaslatot tevő bizottság életre hívója 1815-ben. – Az oxfordi kiadás jegyzete (szerintem tévesen) öccsét, Thomas Bowdler (1754–1825) nevezi meg, aki viszont a *The Family Shakespeare* kiadójaként ismert: ez Shakespeare szövegeinek megtisztított, cenzúrázott – tehát családi használatra illedelmessé tett – kiadását jelenti (a „bowdlerizál” igeként is létezik az angolban).

13 ■ Az idézet Thomas Hughes (1822–1896) *Tom Brown's Schooldays* c. önéletrajzi ihletésű regénye 1. részének 4. fejezetéből származik (szögletes zárójelben a Strachey idézetéből hiányzó szóval). A regény 1857-ben jelent meg (ez Strachey másik fő forrása Stanley biográfiája mellett); a címszereplő Tom Brown természetesen a Rugbyben diák, és rajong Dr. Arnoldért.

14 ■ Egy XVIII. századi latin lexikonról és egy XIX. századi Biblia-szinopsziszról van szó.

15 ■ Gal. 5,21

Ezek a megfontolások hidegen hagyták, inkább azt szerette, ha a gondviselés általános törvényei irányítják lépteit. Csak arra kellett rájönnie, melyek ezek az általános törvények. Belenézett az Őszövetségbe, s nem maradtak kétségei. Alkalmazni fogja diákjaira – miként ő maga magyarázta el nekik egyik prédikációjában – „azt az elvet, amelyet (legalábbis szerinte) magának az emberi fajnak a nevelésében alkalmaztak, amikor az gyermekkorát élte”. Úgy fog bánni a fiúkkal a Rugbyben, mint Jehova bánt választott népével: egy istenkirályságot fog alapítani; s kelleknek majd bírák is Izraelbe.

Ehhez Dr. Arnold készen kapta a legtöbb akkori középiskolában érvényben lévő rendszert, ti. hogy az osztálytermekben a rendfenntartást az idősebb fiúkra bízták. Ő azonban a „felügyelőt” mint a fegyelmezés egyedüli kényelmes eszközét a kormányzás szervévé alakította át. A végzős osztály minden diákja *ipso facto* felügyelő lett, olyan jogosítványokat kapott, amelyek kiterjedtek az iskolai élet valamennyi területére; a végzős osztály mint testület olyan hatóság-gá emelkedett, amely az igazgatónak, s csakis neki tartozott felelősséggel az iskola belső működtetésével kapcsolatban.

Ezzel remélte Dr. Arnold a Rugbyt „a valódi keresztény nevelés színhelyévé” változtatni. A fiúknak, miként az egész emberi nemnek, saját üdvözülésükön kellett dolgozniuk. Az igazgató maga, félelmes ragyogásba burkolózva, távolról, egy megközelíthetetlen mennyből irányított választott eszközzein keresztül. Távolról – mégis mindenütt jelen lévő eréllyel. Miként a régi zsidó pontosan tudta, hogy mindenható Törvényadója bármelyik pillanatban reá döröghet a fürgetegből, vagy megjelenhet éppen az ő szeme előtt a hatalom és a harag látható alakjában, úgy a Rugbyben tanuló fiú is abban a szent rettenetben járt-kelt, hogy Dr. Arnold suhogó köpenye, dörgő hangja, átható pillantása bármikor váratlanul manifesztálódhat. Az alsóbb osztályokban csak nagyon ritkán és csak pillanatokra tűnt fel, „az elsődleges benyomás”, amit ezekre a serdülő gyerekekre tett – azt mondják –, „a rettenetes félelem” volt. Az idősebb fiúk gyakrabban látták, de ők sem sokat.

A végzős osztályon kívül az iskolában senki sem került vele szoros kapcsolatba, s gyakran megesett, hogy egy fiú anélkül hagyta el a Rugbyt, hogy bármiféle személyes kontaktusa lett volna vele. Mégis jelentékeny hatást gyakorolt tanítványai nagy tömegére. Jelenlétének presztízsét és érzéseinek emelkedettségét nem lehetett elfelejteni. Arcizma minden rezdülése, viselkedésének minden árnyalata kitörölhetetlenül bevésődött a vele szemben ülő fiúk elméjébe az órán. Egyikük sokkal későbbi visszaemlékezésében leírta – még ekkor is az ájult tisztelet hangján – a jelenet jól ismert részleteit: „a pillantás, amelyet körbe-hordozott az óra kezdetét megelőző néhány pillanatig tartó csendben, mintha saját jelentőségteljeségéről beszélt volna”; „ahogyan ott állt, miközben Faccioli *Lexiconját* vagy Pole színopszist¹⁴ lapozgatta, szemét arra a fiúra függesztve, aki késlekedett a válással”; „az elégedett tekintet és a vidám »köszönöm«, amely a helyes fordítás jutalma volt”; „az arckifejezés elmélyülő szigora, a szemöldök zord felvonása, az odavetett »üljön le«, amely a helytelen megoldást követte”; „a dermesztő komolyság, amellyel egy pillanat alatt elfojtotta a legkisebb léhaságot”.

Dr. Arnoldtól akár egy finomabb dorgálás is emlékezetes élmény volt. Az egyik fiú soha nem felejtette el, hogyan tett Dr. Arnold különbséget a „puszta szórakozás” és „a között, ami hátráltatja a másnapi kötelességek teljesítését”, sem azt a hangszínt, amellyel hozzátette: „és aztán ez egy szempillantás alatt azzá fajul, amit Szent Pál *tozbódásnak*¹⁵ nevez”. Egy másik arra a korholásra emlékezett élete utolsó pillanatáig, amelyben az imádság alatt bohóckodó fiúkat részesítette: „Sehol – dörgött Dr. Arnold –, sehol másutt nem mutatkozik meg nyilvánvalóbban a Sátán munkálkodása, mint a szent dolgok nevetségessé tételében.” Ilyen alkalmakkor, ahogy egy másik diákja beszámolt róla, lehetetlen volt elkerülni a „szinte ünnepélyességig emelkedő érzést”, hogy „amikor szeme rád szegeződött, akkor belelátott szíved legmélyébe”.

Viselkedésének szigorú formalitása egy bizonyos mértékig fellazult a végzős osztály tagjainak társaságában,

de csakis velük. A felügyelők esetében arra törekedett, hogy az Igazgató alakja alkalmanként összeolvadjon a Barátával. Időről időre kedélyes modorban csevegett velük, egyszer egy félévben vele vacsorázhattak, s a nyári szünetek idején meghívta őket – rotációs rendszerben – magához Westmorlandbe.

Nyilvánvaló volt, hogy a fegyelmezés azon primitív módszerei, amelyek Keate uralkodása alatt durvultak el végképp, egyáltalán nem illettek bele Dr. Arnoldnak az igazgató funkcióiról és egy középiskola helyes vezetéséről alkotott elképzeléseibe. Nyilvánvaló nem az az ember volt, aki odáig súlylyedni az, hogy üvöltözzön és pofozzon, hogy óránként kijöjjen a sodrából, s hogy válogatás nélküli ostorozásokban élje ki bosszúvágyát. A rendet máshogyan kell fenntartani. A legrosszabb fiúkat nyilvánosan kicsapták, sokakat csendben távolítottak el, s amikor Dr. Arnold úgy látta, veszszőzésre van szükség, maga intézte el – illő komolysággal. Nem volt teoretikus kifogása a testi büntetés ellen. Ellenkezőleg, támogatta, szokásához híven általános elvekre hivatkozva. Azt mondta, hogy „egy fiú lényegileg alsóbbrendű, mint egy férfi”, következésképp „ahol nincs egyenlőség, ott a felsőbbrendűség gyakorlása, amely a testi fenytést is magában foglalja”, elkerülhetetlenné válik. Különösen utálta azt a nézetet, hogy a „személyi kiigazítás”, ahogy ő hívta a fenytést, bántalmazás lenne, vagy annak a fiúnak a megalázása, akire rámerik; azt pedig „kimondottan kártékonynak” tartotta, ha a fiatal fiúkat hozzászoktatják, hogy erre így gondoljanak. „Egy olyan korban – írta –, amikor szinte lehetetlen rátalálni a bűnösség vagy a vétségek lealacsonyításának valódi, férfias felfogására, mi értelme van bátorítani a személyi kiigazítás lefokozásának fantaszta elképzelését? Mi lehet ennél hamisabb vagy a lélek őszinteségével, józanságával és alázatosságával ellentétesebb, amelyek pedig az ifjúság legkiválóbb díszei, s a nemes férfiasság legszebb reményeivel kecsegtetnek?” Nem kell messzire tekinteni, tette hozzá, egy „ilyen elgondolás gyümölcseit” kutatva. Párizsban az 1830-as forradalom napjaiban egy tiszt észrevette, hogy

egy tizenkét éves fiú sértegeti a katonáit, s „bár küzdelem hevében tette, pusztán megsuhintotta a kardalapjával, ami arányos fenyítés volt a gyerekes pimaszságért. A fiút azonban úgy tanították, hogy saját személyét szentnek tekintse, s hogy egy ütés halálos inzultus; ezért aztán követte a tisztet, megvárta a kedvező alkalmat, szándékosan célba vette egy pisztollyal, és meggyilkolta.” Nos, ilyenek voltak az elégtelen mennyiségű ostorozásból fakadó figyelmeztető jelek.

Dr. Arnold a felügyelőkre nem alkalmazta ezt a tételt, amelynek áldásait viszont az iskola alsóbb osztályaiba járó fiúk kétszeres erővel érezhették. A végzős osztály ugyanis nem pusztán felmentést kapott a fenyítés alól, hanem élhetett is a fenyítés jogával. A kisebbeknek, akiket Dr. Arnold és az idősebbek is sanyargattak, így minden lehetőség megadatott, hogy elsajátítsák a lélek őszinteségét, józanságát és alázatosságát, amelyek az ifjúság legkiválóbb díszei.

A tanítás területén Dr. Arnold reformjai csekély számúak és legfeljebb puhatólózó jellegűek voltak. Bevezette a modern történelem, a modern nyelvek és a matematika tárgyakat az iskolai tananyagba; de az eredmények egyáltalán nem voltak biztatók. A történelem oktatásának heti egy teljes órát szentelt, diákjai – noha gondot fordított arra, hogy ezeken az órákon az erkölcsi bűn iránti egészséges gyűlöletet bevésse elméjükbe, s hogy időről időre rámutasson a világ gondviselés általi kormányzásának jeleire – mintha mégsem mutattak volna különösebb előrehaladást ebben a tantárgyban. Lehetséges, hogy az erre szánt idő nem volt elegendő? Dr. Arnoldban ébredt némi gyanú, hogy ez lehet a helyzet. A modern nyelvek esetében ugyanez a nehézség adódott. Pedig e téren reményei cseppet sem voltak túlzók. „Abból indulok ki – írta –, s az minden meglátásom alapja, hogy a középsikolás fiúk semmilyen körülmények között sem fognak megtanulni franciául vagy akár csak jól kiejteni a szavakat.” Elegendő lenne, ha „meg tudnák tanulni a grammatikáját, mint egy holt nyelvet”. De még ez is csak nagyon ritkán sikerült. „Nagyon is jól tudom – volt kénytelen bevallani –, hogy a legtöbb fiú rendkívül gyenge

eredményt érne el akár csak a francia nyelvtanból tett vizsgán is. De ugyanez van a matematikával is; s ugyanez lesz minden más tudománnyal, amit ritkán tanítunk nekik, s meglehetősen alárendeltnek tűnik a fiúk fő tanulmányához képest.”

A fiúk fő tanulmánya továbbra is Görögország és Róma holt nyelve maradt. Dr. Arnold számára axióma volt, hogy a klasszikusoknak kell alkotniuk minden tanítás alapját. „A nyelvtanulás – mondta – mintha éppen a fiatal elmék formálására rendeltetett volna; s a görög és a latin nyelv éppen a megfelelő eszköznek tűnik erre a célra.” Bizonyára volt ebben valami gondviselészerű – mind a tanár, mind a tanítványok szempontjából. Ha a görög és a latin nem erre „rendeltetett” volna ilyen kézenfekvő módon, Dr. Arnold, aki egész életét e nyelvek elsajátításával töltötte, esetleg rádöbbenhetett volna, hogy hiábavalóan fáradt. Így azonban tiszta lelkiismerettel magoltathatta éjjelnappal a szintaxist és a verstant. Latin versek és görög előljárószók tagolták a munkahetet. Ahogy az idő haladt, úgy vált „fokozatosan meggyőződésemmé – vallotta –, hogy nem a tudást, hanem a tudás megszerzésének eszközeit kell tanítanom”. Az iskolai olvasás szinte teljesen az antikvitás prózaíróitól származó válogatott passzusoknak szenteltetett. „A fiúk – jegyezte meg – nem szeretik a költészetet.” Talán persze a saját ízlése volt némiképp bizonytalan a költészetet illetően, mindenestre az kétségtelen, hogy a görög tragédiaírókat erősen túlértékeltnek tartotta, s Propertiust „fűzapoétának” titulálta.

16 ■ Mellékesen (ti. mint másodlagos stúdium).

17 ■ Vö. pl. „Illés pedig ezt mondta nekik: Ragadjátok meg a Baal prófétáit [mind a négyszázötvenet], senki se menekülhessen el közülük! És megragadták őket, Illés levitette őket a Kísón-patak mellé, és ott lemészárolta őket.” 1Kir. 18,40

18 ■ James Mill (1773–1836) skót történész, közgazdász, filozófus, John Stuart Mill – a XIX. századi liberalizmus megalapozójának – édesapja. Politikai értelemben az ún. filozófiai radikálisok egyik szellemi atyja Jeremy Bentham (1748–1832) mellett.

19 ■ Vö. különösen: 5,1–6.

20 ■ Edward Irving (1792–1834), a *Church of Scotland* kiközösített lelkésze által alapított szekta az 1830-as években. Kvázi katolikus rítust és liturgiát vezetnek be, s felveszik az Egyetemes Apostoli Egyház nevet. 1831-ben Arnold arról olvas, hogy tagjait nyelveken szólaltak meg Glasgow-ban.

Ami Arisztophanészt illeti, erős erkölcsi rosszallása miatt nem tudta rávenni magát, hogy elolvassa, amíg be nem töltötte a negyvenet; végül aztán, ez kétségételen, nagy hatást tett rá a *Felhők*. De Juvenalisra sosem vitte rá a lélek.

Természettudományokat egyáltalán nem oktattak a Rugbyben. Mivel Dr. Arnold véleménye szerint „túlságosan nagy tárgy, hogysen tanítható lenne *en parergó*¹⁶”, nyilvánvalóan két lehetőség adódott: vagy az iskolai tananyag fő részét kell alkotnia, vagy az egészet ki kell hagyni. Egy pillanattig sem habozott meghozni a döntést. „Örömmel hagyom – jelentette ki egyik barátjához írott levelében –, hogy a fiam higgye inkább azt, hogy a Nap járja körbe a Földet, s hogy a csillagok megannyi flitter a firmamentum ragyogó kékjében, mintsem hogy gondolkodásában a természettudomány legyen a legfőbb helyen. Biztos vagyok benne, hogy egy kereszténynek és angolnak egyetlen dolgot kell megtanulnia: a keresztény és erkölcsi és politikai filozófiát.”

Egy kereszténynek és angolnak! Végső soron az oktatás leglényesebb tartalmait, amelyeknek e jelzőkre érdemessé kellett tenniük a fiatal neofitákat, nem az osztályteremben, s nem is a lakóépületben lehetett átadni. A végső, az alapvető leckét az iskola kápolnájában lehetett megtanítani – az iskola kápolnája volt Dr. Arnold oktatási rendszerének központja. Ahol a Doktor, mint mindig, a maga teljes méltóságában és lelkesültségében jelent meg. Ahol a reggeli napfényben, amely végigpásztázott háromszáz diákja frissen suvickolt arcán, vagy az alkonyi homályban, gyertyák derengő világánál az ő – áhítatba merülő vagy éppen buzdítástól remegő – tekintélyes alakja uralta a látványt. Úgy tűnt, hangjától, viselkedésétől és megjelenésétől az istentisztelet minden fázisa felmagasztosul. A *Te Deum* alatt arca felfénylött, s olyan meggyőző erővel olvasta fel a zsoltárokat, hogy sok fiú megvallotta, életében először akkor értette meg azokat. Úgy vélte, hogy a nyilvános istentiszteleteken elhangzó krédót a hálaadás győzelmi himnuszaként kell felfogni, s ezzel összhangban, noha fájdalom, nem volt érzéke a zenéhez, rendszeresen csatlakozott

a niceai hitvallást éneklők kórusához – rendkívüli élelénkséggel és különös odaadással, amit lehetetlen volt elfelejteni. Az úrvacsorára úgy tekintett, mint ama hamis közösség és hamis bajtársiság közvetlen és különleges ellensúlyára, amely – mint gyakran mondogatta – a gonoszság fő forrása az iskolában; és mélyen meghajolt, amikor csillogó szemmel, remegő hanggal, az atyai gondoskodás pillantásait körbeborozva kiszolgáltatta a szentségeket. Magatartásában nemcsak a liturgia különböző részei, hanem az egyházi év időszakai is tükröződtek; azt mondják, a legfelszínesebb megfigyelőre is „ellenállhatatlanul nagy benyomást tett egész viselkedésének győzedelmes ujjongása húsvét vasárnapján”; bár csak az avatottabb tekintet vette észre megnyilvánulásainak azokat a finomságait, amelyek advent közeledtével jelentek meg, s azon ünnepélyes gondolatokat az emberi élet előrehaladásáról, az emberi faj fejlődéséről és az anglikán egyház állapotáról, amelyeket ez a nagyszerű esemény keltett.

A vasárnap esti istentisztelet végén érkezett el a hét csúcspontja: a Doktor prédikációja. Egészen eddig a pillanatra – ahogy ebben mindenki egyetértett, aki ismerte –, amíg nem látták és hallották őt a szószékről beszélni, nem lehetett a maga teljességében felfogni, mit is jelent szemközt lenni Dr. Arnolddal. Végre feltárulkozott a férfiú egész jelleme – erről biztosítanak bennünket. Gyülekezete feszült figyelemmel hallgatta (a kisebb fiúk kivételével, akik gondolatai néha azért elkalandoztak), ahogy azokat az általános elveket fejtegette, amelyek az ő lépéseit és a Mindenhatóét vezérik, vagy ahogy rámutatott arra, hogyan hatnak ki a Krisztus előtt VI. századi zsidó történelem eseményei az 1830-ban élő angol iskolásfiúk életére. Ekkor, inkább, mint bármikor máskor, feltárult a láthatatlan világot érintő mély meggyőződése; ekkor, inkább, mint bármikor máskor, láthatóvá vált a gonosszal vívott állandó harca. Mert prédikációi végigmentek a bűn sötétségének, a kisértő mesterkedésének, a sandaság megbüntetésének örök témáin, s egy általános elvvel igazolta, miért időzik el mindig állhatatosan ezeknél a fájdalmas tárgyknál: „Illés szellemének¹⁷ – szólott – mindig meg

kell előznie Krisztusét.” Mindez erős benyomást tett a fiúkra. A következő héten olykor még a legszertelenebbek is majdhogynem akaratlanul az előző vasárnapi prédikációra utalva szóltak arról, miért érdemel rosszállást, amit épp tesznek. Mások viszont azon csodálkoztak, hogyan lehetett a Doktor szentbeszédének, amelyet pedig lakadatlan figyelemmel hallgattak, mégis valahogy olyan csekély hatása tetteikre. Egy idős úr, visszaemlékezvén azokra a letűnt órákra, megpróbálta szavakba önteni, milyen lelki állapotban ült az elsötétülő kápolnában, miközben kamasz fülében Dr. Arnold prédikációi visszhangoztak – emelkedett hangú ujjongásaikkal, beláthatatlan jelentőségű, ünnepélyes és komor üzeneteikkel, amelyek éppúgy burkolóztak a szertartásos kifejezőmód hagyományos merevségébe, miként Dr. Arnold talárba és gallérba. „Azokat a prédikációkat mindig, az elejétől a végéig, egyfajta félelmes tisztelettel hallgattam.”

Sikerei nem korlátozódtak a szószékre és közvetlen hallgatóságára. Prédikációit öt vaskos kötetbe gyűjtötték össze; műfajukban első osztályúak voltak, s az ájtatos olvasók széles körben csodálattal fogadták. Még Viktória királynőnek is volt egy példánya, amelyben néhány passzust megjelölt ceruzával – a tulajdon királynői kezével.

Dr. Arnold energiát korántsem mérítette ki kötelességei teljesítése a Rugbyben. Nemcsak mint iskolaigazgató, hanem mint közéleti ember is ismertté vált. Számos témáról határozott véleménye volt, amelyet ki is nyilatkoztatott (ahogy majdnem mindig, általános elvekre alapozva) pamfletekben, előszavakban és folyóiratcikkekben – megkapó önbizalommal. Váltig liberálisként határozta meg önmagát. Az volt a véleménye, hogy éppen az emberi természet alkata folytán, a fejlődés és a reform elvei egybeestek a bölcsesség és az igazságosság elveivel a világ minden korszakában – kivéve egyet: azt, amelyik az ember Paradicsomból való kiűzetését előzte meg. Ha akkor él, konzervatív lett volna. Liberalizmusát „1789 szellemétől, az amerikai szabadságharctól, a fran-

cia közgazdászoktól és a XVII. század második felének angol Whigjeitől való irtózás” mérsékelte; továbbá mindig mély tisztelet táplált az örökletes arisztokrácia iránt. Nos, szinte azt mondhatnánk, hogy valójában ortodox liberális volt. Hitt a toleranciában is – bizonyos megszorításokkal: azaz abban a toleranciában, amelyet azok iránt tanúsított, akikkel amely is egyetértett. „Annyi lehetőséget adnék James Millnek¹⁸ álláspontja kifejtésére – mondta –, amennyire egy távoli fegyencelepre tartó hajón alkalma nyílik.” Miután komolyan áttanulmányozta *Jakab levelét*,¹⁹ meggyőződésévé vált, hogy kötelessége együtt érezni az alacsonyabb rendűekkel; ugyanakkor világosan látta, hogy az alacsonyabb rendek két osztályra válnak szét, s szükséges különbséget tenni köztük. Voltak a „jóavaló szegények” – és a többiek. „Örülök, hogy összeismerkedett néhány jóavaló szegénnyel – írta egy cambridge-i hallgatónak –, teljesen egyetérték azzal, hogy rendkívül tanulságos felkeresni őket.” Hébe-hóba maga Dr. Arnold is meglátogatta néhányukat Rugbyben. Az a vállvergető leereszkedés, amelylyel kezét rázott néhány munkásosztálybeli idős emberrel és asszonnyal, sokáig emlékezetes maradt a környéken. Ami viszont a többieket illeti, iszonyattal és rémülettel tekintett rájuk. „Jelenlegi társadalmi állapotunk zavarai – írta Bunsen lovagnak 1834-ben – nem látszanak csökkenni. Nem kétkellem, hogy hallott a szakszervezetekről, a gonoszság e félelmetes gépezetéről, amely mindig kész a felkelésre vagy a merényletre; s nem látom a vele szemben fellépő erőt.”

Mindent egybevetve, Anglia helyzetét meglehetősen borúsán látta. Egyik levelezőpartnerének azt ajánlotta, hogy olvassa el „Ézsaiás iii, v, xxii, Jeremiás v, xxii, xxx, Ámós iv, és Habakkuk ii.” szakaszát, majd hozzáetette, „úgy hiszem, meg fog döbenni a nagyfokú hasonlóságon saját helyzetünk és a Jeruzsálem második pusztulása előtt álló zsidók állapota között”. Amikor arról értesült, hogy a nyelveken szólás adománya az irvingitákra szállt le Glasgow-ban,²⁰ nem volt meglepve: „Csupán – mondta –, a végítélet eljövételének jelét látom ebben.” Valóban meg volt arról győződve, hogy köze-

leg a végítélet: „az emberi faj egyik nagy *aiónjának* beveződése.” Ezzel kapcsolatban szemernyi kétsége sem volt, hiszen ahová csak nézett, mindenütt „szerencsétlenséget, háborút, zűrzavart, halálos járványt, földrengést stb.” látott, „melyek mindegyike Isten csapásának soron következő évadát jelzi”. Csak azt nem tudta biztosan, vajon ennek az *aiónnak* a beveződése a legutolsó lesz-e, de úgy hitte, „teremtett lény nem tudja és nem is tudhatja” ezt. Bárhogyan áll is, „a legcsekélyebb reményt sem fűzte ahhoz, amit közönségesen a millennium néven értenek”. Egyedül az vigasztalta, hogy a jelenlegi kormányzatot, bármennyire gyengén muzsikál is, jobban szereti a Torykénál.

Tervei között szerepelt egy nagy mű az egyházzal és az állammal, amelyben felfedni szándékozott a társadalmat sújtó bajok okait, és megmutatni az ellenszert. Ennek témája nem az egyház és az állam szövetsége vagy egyesülése lett volna, hanem abszolút azonosításuk; világosan érezte, ha az emberek csak ezt az egyetlen alapvető igazságot megértenék, abból általános reform következne. Sajnos azonban, ahogyan múlt az idő, úgy tűnt, az emberek egyre kevésbé és kevésbé értik. Tiltakozásai ellenére a zsidókat nemcsak a parlamentbe engedték be, de a *Christ's Hospital* igazgatótanácsába is egy zsidót neveztek ki, s a Szentírást nem tették kötelező tananyaggá a Londoni Egyetemen.²¹

Volt egy pont ebben az elméletben, amely nem volt teljesen tiszta Dr. Arnold számára. Ha az egyház és az állam abszolút módon azonos, égető fontosságúvá válik annak eldöntése, hogy vallási hitük miatt az emberek pontosan mely csoportjait kell kizárni a közösségből. A zsidók, példának okáért, határozottan a kerítésen kívülre kerültek, a disszenterek ellenben – érvelt Dr. Arnold – épp ennyire határozottan belülről. De mi legyen az unitáriusokkal? Krisztus egyházának tagjai ők vagy nem tagjai? Egyike volt ez ama fogós kérdéseknek, amelyek elmélyítették Dr. Arnold homlokán a ráncokat, és keményebben szorították össze ajkait. Hosszan és komolyan gondolkodott ezen, aprólékosan kidolgozott leveleket írt a

témában különféle levelezőpartnereinek; következtetései mégis bizonytalanok maradtak: „Az én fő kifogásom az unitarizmussal szemben – írta –, jelenlegi angliai formájában az, hogy Krisztust jóformán holtként kezeli.” Mégis kifejezte „abbéli forró reményét, hogy ha sikerül megszabadulnunk az athanasiusi krédótól, sok jó unitárius csatlakozik keresztény testvéreikhez, hogy térdet hajtson Őelőtte, aki minden holt és élő Ura.” E tanácsalanságok közepette aggasztó volt arról értesülni, hogy „az unitarizmus nagyon elterjedt Bostonban”. Nyugtalanul kérdezősködött a bostoni jelenleg „jellegét” firtatva, de nem kapott megvilágító erejű választ. Az egész kérdést továbbra is kínos homály fedte: úgy vélte, vannak ilyen meg olyan unitáriusok – s többre nem jutott.

Időközben, minthogy nagy művének befejezése halasztást szenvedett, azzal foglalta el magát, hogy különböző gyakorlati jellegű javaslatokat tett közzé. Szót emelt a diakónusi rend²² tekintélyének helyreállítása mellett, ugyanis észrevette, hogy az régóta,

21 ■ Dr. Arnold az angliai zsidó emancipáció heves ellenfele volt az 1830-as években. Stanley életrajzában is megtalálható a következő idézet egy 1836-os leveléből: „Úgy gondolom, törvényesen a libériai szisztémát alkalmazhatnánk velük szemben, elköltöztethetnénk őket egy olyan földre, ahol aztán magukban élhetnek függetlenségben, mert Anglia az angoloké, nem a zsidóké.” Dr. Arnoldot 1835-ben kéri fel az új Londoni Egyetem testületi tagjának; 1838-ban lemond a posztról, mert elveivel ellenkezik, hogy a Biblia tanulmányozását nem tették kötelezővé minden hallgató számára.

22 ■ A diakónus az anglikán egyházi rendbe való belépő fokozat, minden egyházi karrier első lépcsője, innen emelkedhet valaki a papi, majd a püspöki rendbe.

23 ■ Dániel próféta tetteről van szó, vö. Dán. 14,16–27 (ezt a fejezetet sokan apokrifnek tartják). Az Antikrisztus, akivel szemben a diakónusi rend „félíg laikusai” az ék éleként állítandók lennének: John Henry Newman (lásd lentebb) és az őt követő „bálványimádó” kriptokatolikusok.

24 ■ Bonamy Price (1807–1888) közigazdász, 1830-tól húsz éven át a Rugby igazgatóhelyettese, 1868-tól haláláig a közigazdaságtan professzora Oxfordban.

25 ■ William George Ward (1812–1882) teológus és matematikus; az 1845-ös *Ideal of a Christian Church* c. műve megjelenését követően, amelyben az anglikán egyházat Róma alá rendelni javasolja, elveszti oxfordi állását, s még abban az évben katolizál.

26 ■ John Henry Newman (1801–1890) az Oxford-mozgalom egyik vezéralakja, a XIX. század talán legnagyobb hatású angol egyházi személyisége; 1845-ben – W. G. Wardot

„ami a valóságot illeti, halott”; mert úgy hitte, „valami ilyen típusú szervezet az ék éle lehetne, amellyel az Antikrisztus egykoron szétpukkasztható lenne, mint Bél templomának Kigyója”.²³ A diakónusi rendet azonban soha többé nem élesztették újjá, így Dr. Arnold másfelé fordította figyelmét, s egy súlyos pamfletben amellett érvelt, hogy kívánatos lenne felhatalmazni a katonatiszteket – olyan gyülekezetekben, ahol valamiért nem lehetséges biztosítani pap jelenlétét –, hogy kiadhassák az oltáriszentséget és keresztelhessenek is. Az *Englishman's Register* című hetilap, amelyet 1831-ben indított, éppen az ehhez hasonló elgondolásokat kívánta a közvélemény elé tárni („hogy világosan megmutassam az embereknek – mint mondta – a bűnöket, amelyek léteznek, s ha képes vagyok, elvezessem őket azok okáig és az ellenszertükig”). A lap nem volt sikeres, jóllehet olvasói erkölcsi megjavításán fáradozott, és minden cikkében elkötelezett keresztényi hangnemet ütött meg. Néhány hét múltán, s hogy Dr. Arnold több mint 200 fontot ráköltött, meg is szűnt.

Összességében a kilátások határozottan csüggesztők voltak. Minden erőfeszítése ellenére az egyház és az állam abszolút azonosítása épp annyira súlytalan ötlet maradt, mint annak előtte. „Olyan mélyen húzódik a megkülönböztetés – ahogy végül kénytelen volt megvallani – egyház és állam között a törvényeinkben, nyelvünkben és éppen a fogalmainkban, hogy csakis az isteni Gondviselés csodás beavatkozása tűnik képesnek arra, hogy eltüntesse.” De erre Dr. Arnold mindhiába várt.

Mindazonáltal nem ült ölbé tett kézzel. Más oldalról ragadta meg ugyanezt a kérdést: alaposan áttanulmányozta az egyházatyák írásait, s elkezdett írni egy Újszövetség-kommentárt. Véleménye szerint a Szentírást épp annyira szabadon kutatható és az egyéni ítélőerő épp annyira szabadon gyakorolható vele, mint bármilyen más könyvvel kapcsolatban, s ebben a szellemben látott neki az értelmezésének. Nem tartott attól, hogy látszólagos nehézségekként inkonzisztenciákat vagy akár tévedéseket kell felismernie a szent szövegben. Így miután észrevette, hogy „a *Krónikák [második] könyve* xi, 20. és xiii, 2.

helyét összevetve határozott különbség van Abijja anyjának származását illetően”, annyit tett hozzá: „ami különös, bárhogyan nézzük is”. Egy ponton pedig súlyos kételyei támadtak *A zsidókhoz írt levél* szerzőségével kapcsolatban. Mégis képes volt számos problémára érdekes megoldással szolgálni. Először például csak álmétkodni tudott a csodák megszűnésén a korai egyházban, de némi megfontolás után arra jutott, hogy ez a jelenség „megfelelően magyarázható azzal a feltevessel, hogy egyedül az Apostolok ruháztak át csodatévő képességeket, s ezért ezek természetesen eltűntek egy generáció múltán”. S persze soha nem mulasztotta el, ahol csak tehetett, általános elvekre alapozni szövegmagyarázatát. Egyik csodálója²⁴ felhívja figyelmünket arra, hogyan „igazolta az Ábrahámnak adott isteni parancsot fia feláldozására, s a zsidóknak adottat a kánaániták kiirtására azzal, hogy kifejtette az elveket, amelyek alapján a parancsokat kiadták, valamint ezek vonatközását az érintettek erkölcsi állapotára; ily módon derített fényt a sötétben, bontotta ki az emberi faj Isten általi vallási nevelésének szálát, s mutatta meg Isten bámulatos bölcsességeit a gondolkodó hívő jámbor csodálata és meditációja számára”.

Volt azért egy barátja, aki nem osztozott a Szentírást magyarázó módszereinek csodálatban. W. G. Ward²⁵ még fiatalemberként került a Doktor hatása alá Oxfordban, s egy ideig a legelkeszebb tanítványai közé tartozott. Newman²⁶ csillaga azonban felívelt az egyetemen, s Ward nyomban megérezte ennek a mágneses erőnek a vonzását, régi tanárába vetett hite pedig inogni kezdett. Ward vitaközására hajlamos elméjét éppen az töltötte el először zavarodottsággal, utóbb határozott ellenérzéssel, ahogyan Dr. Arnold a Szentírást kezelte. A Bibliát a szabad vizsgálódásnak alávetni, egyéni ítélőerőre alapozott kritikát gyakorolni felette – ugyan hova vezethetnek az ilyen módszerek? Ki tudja, hogy nem a szocinianizmusban²⁷ végződnek-e – sőt egyenesen az ateizmusban? Ha a Szentírást szövege ki van téve az emberi ész kutakodásainak, hogyan kerülhetné el sugalmazottságának kérdése ugyanezt az ítélőszéket? És a kinyilatkoztatás bizonyítékai és akár Isten léte-

zésée? Milyen emberi képesség tudna ilyen roppant kérdésekben határozni? Nem az általános kétely lenne-e a logikus eredmény? „Nagyon óvatos becsülés szerint – érvelt Ward – az ember természetes életének ötszörösére volna szüksége egy rendkívüli géniusszal megáldott egyénnek, hogy akár csak valamilyen halovány képzelet legyen arról (de mi még ebben is kételkedünk), hol van itt az igazság?” Nem arról volt szó, hogy a legcsekélyebb kételye is lett volna Dr. Arnold ortodoxiáját illetően (a Doktor mély vallásossága közismert volt) – hiszen korábban gúny és közutálat tárgyává tette Strauss *Leben Jesuját* anélkül, hogy olvasta volna.²⁸ Amit Ward felpanaszol, az a Doktor logikájának, nem pedig hitének hiánya. Hát nem látja, hogy ha valóban levonja saját elveiből a logikus következtést, akkor éppen Strauss karjaiba fut? A fiatalember, akinek személyes baráti érzései mit sem változtak, egy találkozás mellett döntött, s alapelvekkel, szillogizmussal és dilemmákkal felszerelve elutazott Rugbybe. Miután látta, hogy az igazgatót elfoglalják az

követve – elhagyja az anglikán egyházat és katolizál, 1879-ben XIII. Leó pápa bíborossá nevezi ki. 2010-ben XVI. Benedek pápa boldoggá avatja.

27 ■ A szocinianizmus a protestantizmus egyik radikális, XVI. századi eredetű irányzata, amely Lelio Sozziniról és unokaöccséről, Fausto Sozziniról kapta a nevét. Antitrinitáriusok, elutasítják Krisztus isteni voltát, pusztán prófétának tartják. Dr. Arnold az 1830-as évek közepén sokat foglalkozik a szocinianizmussal, de nincs különösebben megriádvá tőle, úgy véli, minden nagy lélekben megvan a szocinianizmus csírája, s ha hajlamos a túlzásokra, akkor az szűkséggé ki is hajt.

28 ■ David Friedrich Strauss (1808–1874): *Das Leben Jesu, kritisch bearbeitet*. 2 Bände, C. F. Oslander, Tübingen, 1835–1836. – A könyv a „történeti Jézust” tárgyalja, amivel hatalmas vitát és felháborodást vált ki. (Mára sokkal ismertebb – magyarul is hozzáférhető – Joseph Ernest Renan 1863-as *Jézus élete [Vie de Jésus]* című munkája, amely hasonló megközelítésben elemzi ugyanezt a témát, s amely bevezetésében utal Strauss művére.)

29 ■ Edward Gibbon: *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. 6 Vols. Strahan & Cadell, London, 1776–1789. – Gibbon (1737–1794) angol történész, erről a művéről a legismertebb, amellyel kapcsolatban elsősorban szerzője kitűnő stílusát, távolságtartó ironiáját és a keresztény vallással szemben megfogalmazott kritikáit szokás emlegetni.

30 ■ Thomas Carlyle (1795–1881) skót történész, irodalmár, esszéista, lapszerkesztő, Goethe angol fordítója és levelezőpartnere, aktív és nagy tekintélyű közéleti személyiség.

iskolai ügyek, a délutánt regények olvasásával töltötte a fogadószoba szófáján heverészve. Mikor aztán már késő este, kilúgozva a napi munkától, a Doktor visszatért, Ward teljes lendülettel nekítámadt. Hosszú és dühödöt küzdelem kezdődött, amely semmilyen eredményre sem vezetett. Amikor véget ért, Ward anélkül, hogy egyetlen briliáns érve is hatott volna, anélkül hogy egyetlen perdöntőnek szánt kérdésére is kielégítő választ kapott volna, visszatért az egyetemre, hogy fejest ugorjon az Oxford-mozgalmat örvényébe; Dr. Arnold pedig gondterhelten, összezavarodva és kimerülten aludni tért, s ki sem kelt az ágyából a következő harminchat órában.

Az Újszövetség-kommentárt sosem fejezte be, s maga az egyháztól és az államtól szóló nagy mű is töredékben maradt. Dr. Arnold aktív elméje a politikai és teológiai elmékedésektől elterelődtött a filológiai tanulmányok és a történeti munka irányába. A Róma történetéről szóló műve, amelyet „históriai hírneve legfontosabb emlékművének” tekintett, részben Niebuhr kutatásain alapult, részben a Gibbonnal²⁹ szembeni ellenérzésem. „Legfontosabb törekvésem az – írta –, hogy saját történetem éppen Gibbon megfordítása legyen – abban az értelemben, hogy mivel az ő művének egész szellemisége (alacsony erkölcsiségéből fakadóan) ellenséges a vallással szemben, bár közvetlenül nem támadja azt, az én legmerészebb vágyam az lenne, hogy a történeti munkám, magas erkölcsisége és általános hangneme révén, anélkül legyen hasznos az úgy számára, hogy ténylegesen előtérbe állítaná.” Ebbéli erőfeszítései jutalmaként a modern történelem professzorává nevezték ki Oxfordban 1841-ben. Miközben a szanszkrit és szláv nyelvek tanulmányozásával volt elfoglalva, kihozott egy mívesen kidolgozott Thuküdidész-kiadást, valamint kötetekre rúgó levelezést folytatott számos témáról tudós férfiak széles körével. Életében publikált művei, amelyeket egy nagy középiskola igazgatásának idejéből elcsent szünetekben sikerült megalkotnia – rengeteg pamfletjét és cikkét most nem számítva –, nem kevesebb mint tizenhét kötetet töltöttek meg. Nem csoda, hogy Carlyle,³⁰

miután ellátogatott a Rugbybe, úgy jellemezte Dr. Arnoldot, mint „nem kapkodó, nem lankadó szorgalmú” férfiút.

Arnoldné asszony kétségtelenül egyetértett volna Carlyle-lal. Házás-életük első nyolc évében hat gyermeket szült, ezt azután további négy követte. Dr. Arnold pihenésre szánt óráit ebben a nagy és egyre terebélyesedő családi körben töltötte. Azok, akik korábban csak szakmai oldalról ismerték, meg voltak lepve gyengédségén és mókázásra való hajlandóságán, amikor szülői szerepben látták őt. A méltóságteljes és zord igazgatót azon kapták, hogy a térdén lovgoltatja a gyerekeit, és négykézláb forgolódik a kandalló előtti kis szőnyegen. Ugyanakkor azt is leszögezik, hogy „atyai tekintélyét soha nem vesztette el, még bohókás játszótársként sem”. Komolyabb alkalmakkor néha megcsendült a szellemi tanító hangja. Egy bizalmas barát leírta, hogy könnyek szöktek a Doktor szemébe, amikor egyszer „családi körben összehasonlították Szent Pált és Szent Jánost, s úgy tűnt, az előbbi az utóbbi fölé helyezik”, s hogy – miután felidézett egy szakaszt Szent Jánostól – kérte, soha többé ne lehessen szó ilyen összehasonlításról. A hosszabb szünidőket Westmorlandben töltötték, ahol Dr. Arnold, miközben utódaival a hegyek között barangolt, mezei virágot szedett, rámutatott a Természet szépségeire, „majdnem áhitattal felérő boldogságot” érzett – miként maga is gyakran mondogatta. A zenét nem értékelte, bár alkalmanként azt kérte legidősebb fiától, Matthew-tól, hogy énekelje el Dr. Hinds *Konfirmáció himnuszát*,³¹ amelyet gyakran hallott a Rugby kápolnájában, minekutána megkedvelte. Botfűléért, úgy tartotta, bőségesen kárpótolja a virágok szeretete: „Ők az én zeném” – hangoztatta. Ugyanakkor gondosan ügyelt arra, hogy tartózkodjon a túlzó érzésektől ebben a témában, mint amilyenek – véleménye szerint – Wordsworth híres sorait jellemezték: „nekem egy kis virág is adhat oly / gondolatot, mely mélyebb, mint a könnyek.”³²

Ezt a felfogást egészségtelenül túlzónak találta. „Az élet – mondta – nem elég hosszú ahhoz, hogy ilyen intenzív érdeklődéssel forduljunk önmagunkban oly apró tárgyak felé.” Ami az állatvilá-

got illeti, érzései nagyon más színeze-tűek voltak. „Az állati teremtmények egész témája – mondta – számomra egyike ama fájdalmas titoknak, amelyet megközelíteni sem merek.” Lám, maguk az unitáriusok sem csüggesztették el ennyire.

Egyszer vagy kétszer volt alkalmá ellátogatni a kontinensre, s a levelek és a feljegyzések, amelyek aprólékos részletességgel rögzítették reflexióit és benyomásait Franciaországról vagy Itáliáról, azt mutatják, hogy Dr. Arnold megőrizte – a szokatlan látványok és idegen életstílusok zavaró hatása ellenére – gondolkodásának bejáratott módjait. Elenyésző érdeklődést mutatott a műalkotások iránt, de a természet szépsége hébe-hóba megérintette; fő elfoglaltsága mégis a dolgok erkölcsi oldalának vizsgálata maradt. Ebből a szempontból sok kifogásolnivalót talált honfitársai életmódjában. „Attól tartok – írta –, hogy külföldön élő honfitársaink nem a legjobb erkölcsi állapotban vannak, bármilyen sikereket érnek is el a tudomány vagy az irodalom területén.” S ez sajnálatos, mert „egy igazi angol úriember – aki keresztény, férfias és felvilágosult –, úgy hiszem, több, mint amit Guizot vagy Sismond³³ képes felfogni; az emberi természet egy finomabb fajtája, mint amilyenel, úgy hiszem, bármely más ország képes kirukkolni”. Utazóink mégis válogatás nélkül majmolják a külföldi szokásokat, „mint azt az abszurd allúrt, hogy

31 ■ Samuel Hinds (1793–1872), a későbbi norwichi püspök, „Lord, shall Thy children come to Thee?” kezdetű himnuszáról van szó.

32 ■ William Wordsworth: *Óda: A halhatatlanság sejtelve a kora gyermekor emlékeiből* c. művének utolsó két sora (ford. Ferencz Győző). Wordsworth (1770–1850) amúgy a család barátja, a legidősebb fiú, Matthew keresztapja; a Westmorlandben 1832-ben vásárolt vidéki ház, ahol a család a szünidőket tölti, Wordsworth lakóhelyének közelében van: Dr. Arnold ezzel is kifejezésre juttatja nagyrabecsülését a költő iránt.

33 ■ François Pierre Guillaume Guizot (1787–1874) francia történész, szónok és államférfi, az 1848-as forradalom előtt meghatározó liberálkonzervatív politikus, Lajos Fülöp oktatási minisztereként a francia közoktatás reformálásán dolgozik. Jean Charles Léonard de Sismond (1773–1842) svájci történész és közgazdász, a kapitalista termelés korai – romantikus-szентimentális – kritikusa.

34 ■ „Akik tagadják Istent, az emberi nemesiséget semmisítik meg, mert annyi bizonyos: az ember teste valójában az állatok rokona, s ha lelkével nem rokona az Istennek, akkor

nem eszünk halat késsel, amit a franciáktól vettek át, akik azért tesznek így, mert nincsenek használható késeik”. A helyek hasonló reflexiókra indították, mint az emberek. Dr. Arnoldra nem tett különösebben nagy benyomást Pompeji. „Nem érdekesebb – jegyezte meg –, mint amennyire Szodoma és Gomora romjainak megtekintése volna, de valójában még annyira sem. Az embernek nincs joga ilyen fennkölt jelleget tulajdonítani Pompeji pusztulásának.” A Comói-tó mélyebben meghatotta. Ahogy rácsodálkozott az őt körülölelő táj lenyűgöző szépségére, az „erkölcsi rossz” jutott eszébe, s a kontraszt elborzasztotta: „Bár-csak az erkölcsi rossz iránti érzék lenne olyan erős bennem – fohászzkodott –, mint a külsődleges szépség felett érzett gyönyör, mert talán bármi másnál inkább az erkölcsi rosszal szembeni mély érzékenységben lakozik Isten megváltó ismerete!”

Imája meghallgatásra talált: Dr. Arnoldot soha nem fenyegette az a veszély, hogy elveszíti az erkölcsi rossz iránti érzékét. Ha az itáliai tájak látványa is csak arra szolgált, hogy erre emlékeztesse, hogyan is felejthette volna el a fiúk között a Rugbyben? Felkavaró szomorúsággal töltötte el, amit mindennap látott: sok-sok fiatal teremtményt a Gonosz karmai közt. „Amikor az ifjúság felbuzdulását és lendületét – írta – összességében nem szenteli meg semmi vágyaiban tiszta és emelkedett, olyan látványt nyújt, amely émyelőt és erkölcsileg majdnem lehangozóbb, mint egy csapat rikoctozó vagy ugránczó tébolyulté.” Egy dolog kiváltképpen megdöbentette: „Nagyon riasztó – mondta – ennyi sok bűnt ily kevés megbánással összevegyülve látni.” Határozottan úgy tűnt, a legkomiszabb kölykök érzik a legjobban magukat. Voltak pillanatok, amikor majdnem elvesztette hitét az oktatás egész rendszerében, amikor kétségek kezdtek gyötörni: vajon néhány sokkal gyökeresebb reform, mint amivel ő kísérletezett, nem lett volna-e szükséges ahhoz, hogy a gondjaira bízott rengeteg – rikoctozó, ugránczó, s mindvégig az erkölcsi fertőbe is mélyen belemerülő – gyerek

valaha egy csapat keresztény úriemberré változhasson át? De aztán viszagondolt az általános elveire, arra, ahogyan Jehova a választott népével bánt, és az emberi faj gyermekkorára. Nem, az ő feladata továbbra is az, hogy – miként egyik diákja később leírja őt Bacon szavaival – „lelkével Istennek rokonává”³⁴ változtassa magát, az iskoláját pedig méltóság teljesen igazgassa a magasból. Egy prédikációsorozatban fogja elemezni „a hat bűnt”, amelynek következtében a „nagy iskolák megromlottak, s már nem Isten templomához hasonlítások, hanem rablótanyához”. Buzdítani fog, leleplezni, végigsöpörni a folyosókon, még teátrálisabban fogja lapozgatni Facciolati *Lexiconját*, mint valaha – a többit pedig ráhagyja a végzős osztály felügyelőire.

A fiúkra a végzős osztályból valóban különös teher látszott neheznedni. Maga Dr. Arnold nagyon is tisztában volt ezzel. „Nem tagadhatom – mondta nekik egyik prédikációjában –, hogy önökre gyötrelmes kötelesség hárul – olyan kötelesség, amelyet néhányan talán túlságosan is nehéznek tartanak az önök korában”; minden félévben rámutatott, egy rövid beszéd keretében, a pozíciójukkal járó felelősségre, s emlékeztetükbe véste, milyen „óriási a befolyásuk” a „jóra vagy a rosszra”. Mindazonáltal a legtöbb tizenhét éves fiatalember, az idősebbek figyelmeztetései dacára, rendkívüli találékonysággal képes erkölcsi terhein könnyíteni. A Doktor ugyan prédikálhatott és nézhetett szigorúan, ettől még a fiatal Brooke lazán levezényelt egy bunyót a kápolna mögött, pedig végzős volt, és tudta, hogy a verekedést tiltják a szabályok.³⁵ Feltételezhető, hogy a felügyelők legszelídebb arcukat mutatva is csak valamilyen barbár igazságszolgáltatást működtettek, de egyáltalán nem hozták mindig a legjobb formájukat. A *Tom Brown's Schooldays* lapjai megmutatják, milyen volt minden kétséget kizáróan az ügyek megszozott menete Dr. Arnold idején, amikor a végzős osztály diákjai gyarlók voltak vagy éppen brutálisak, s amikor az elvetemült Flashman, ha éppen nem puncsot vedelt ivócimboráival, azzal szórakozott, hogy csicskásait sütögette a kandalló tűzén.³⁶

De a fiúk egy kivételes fajtájára Dr. Arnold magasztos intelmei egészen máshogy hatottak. A fiatalok fogékony és vallásos kisebbsége teljesen a befolyása alá került, viaszként őrizte meg a Doktor hatásának lenyomatát; e fiúk szenvedélyes tisztelettel formálták meg egész életüket imádott igazgatójuk tanításai nyomán. Közülük is kitűnt Arthur Clough.³⁷ Tízéves volt, amikor a Rugbybe küldték, gyorsan beilleszkedett az iskolai élet minden színterén, noha, azt mondják, „bokái gyengesége meggátolta abban, hogy a helyi játékokban meghatározó szerepet vállaljon”. Tizenhat évesen a végzős osztály tagja volt: s nem pusztán felügyelő, hanem a *School House*³⁸ feje is. Dr. Arnoldnak soha nem volt még fogékonyabb diákja. Ez a megfontolt tizenéves – törekeny bokájával és ünnepélyesen komoly ábrázatával – kizárólag a legmagasabb célokat szem előtt tartva élt. Semmi másra nem gondolt, csak az erkölcsi jóra, az erkölcsi rosszra, az erkölcsi befolyásra, az erkölcsi felelősségre. Fennmaradt néhány korai levele, amelyek felfedik egyrészt azt, hogy milyen intenzitással élte meg pozíciójának fontosságát, másrészt azt a különös lelki nyomást, amely ránehezedett. „Folyamatosan egyfajta izgalmi állapotban voltam az utóbbi legalább három évben – írta, amikor még nem töltötte be a tizenhetet sem –, s most érkezett el a kimerültség ideje.” De nem engedélyezett pihenőt magának,

alávaló és nyomorult féreg csupán.” Sir Francis Bacon: Az ateizmusról. Ford. Julow Viktor. In uő: *Esszék*. Európa, Bp., 1987. 74–75. old.

35 ■ Lásd *Tom Brown's Schooldays*, 2. rész, 5. fejezetét.

36 ■ Lásd *Tom Brown's Schooldays*, 1. rész, 8. fejezetét.

37 ■ Arthur Hugh Clough (1819–1861) költő, pedagógus, közeli barátja Matthew Arnoldnak (1822–1888) – a költőnek és kulturkritikusnak, Dr. Arnold (fentebb már említett) legidősebb fiának –, valamint később Florence Nightingale (1820–1910) lelkes híve és önkéntes titkára. Nightingale kisasszony a krími háború tábori kórházaiban szerzett nevet magának mint az angliai nővérképzés úttörője, aki majd megalapítja a világ első nem egyházi nővérképző iskoláját a londoni Szent Tamás Kórházban – szintén egy „kiváló viktoriánus”, akiről Strachey kötetének második életrajzi esszéje szól.

38 ■ Ez volt az az épület a Rugbyben, amelyet személyesen Dr. Arnold felügyelt; Clough mint a ház első számú diákja szoros kapcsolatba lehetett az Arnold családdal.

s néhány hónappal később a következőképpen írt egyik iskolatársának: „Szentül hiszem, egész létezésem átítatódik azzal, hogy az iskola javáért kívánok és remélek és törekszem tenni, vagy még inkább hogy fenntartsam azt, ne engedjem alábukni ebben a – nagyon is úgy gondolom – döntő korszakban, ezért aztán minden figyelmem és érzésem és beszélgetésem, gondolatom, szavam és tettem akaratlanul is erre tekint. Attól tartok, hajlasz majd arra, hogy mindezt »kenetes frázisnak« gondold; tisztában vagyok azzal, még a legigazibb érzések is, ha nagyon gyakran bukkannak a fényre, elkerülhetetlenül rossz és kellemtelen formát öltenek, ennek ellenére ez tényleg igaz, s még ha túl messzire megyek is ebben, nem gondolom, hogy megfedkeztem volna miattuk a legjobb barátaimról, mint Gellről és Burbidge-ról és Walrondról, s terólad, drága Simpkinsonom.” Talán nem meglepő, hogy az a fiatalember, aki ilyen légkörben cseperedett, később prédájául esett az őrjöngő vallási vitának Oxfordban, s kis híján megháborodott W. G. Ward okoskodásaitól; elvesztette hitét; élete hátralévő részét e veszteség fölötti lamentálással töltötte – mind prózában, mind versben –, s végül összeroskadott, s lelkiismeretesen küldeményeket csomagolt bar nap papírba Florence Nightingale-nek.

Igazgatói működésének korai éveiben Dr. Arnoldnak jelentős ellenállással kellett szembenéznie. Haladó vallási nézetei nem arattak osztatlan tetszést, s elég sok szülő nem lelkesedett iskolája irányítási rendszere iránt sem. Egy idő után azonban ez az ellenségesség szertefoszlott. A kedvenc tanítványok egymást követő generációi kezdték híret vinni az egyetemeken. Különösen Oxfordban voltak mélyen meghatva a Rugbyból érkező fiúk vallási elhivatottsága látán. Szokatlan dolog volt, hogy alsóbb éves egyetemisták a kötelezőnél gyakrabban járnak a kápolnába, s hogy jóra való szegényeket látogatnak. Nem kevésbé volt szembeszökő Dr. Arnold iránti tisztelettudó csodálatuk sem. Ha két volt diákja találkozott, felváltva zengték dicséretét, s volt rá eset, hogy arcképének megpillantása elragadtatott kiáltásokra készítette még azt is, aki el sem jutott a végzős

osztályig; e kitörés tíz percig is eltartott, és megdöbbenéssel töltötte el a más iskolákból érkező fiatalokat, akik történetesen tanúi voltak az eseménynek. Ünnepelet személyiség lett; végül nagy emberré vált. A Rugby virágzott; sikerszámai magasabbra szöktek, mint bármikor korábban, s tizenhárom éves igazgatóság után Dr. Arnold azt kezdte érezni, művét itt befejezte, s vagy más munkák után nézhetne, vagy, talán, a méltóságteljes visszavonulás mellett is dönthetne. Máshogy kellett történnie.

Apja hirtelen hunyt el ötvenhárom éves korában *angina pectoris*ban, s őt is kísérte a korai halál bajjós előérzete. Hogy egyszer csak figyelmetetés nélkül elragadja, s egyik pillanatról a másikra a Világ csábításaitól az Örökkévaló jelenébe érkezik – a leghétköznapibb cselekedetek, a legmindennapibb megjegyzések is arra szolgáltak, hogy emlékezetébe idézzék ezt a rettenetes lehetőséget. Amikor egyik kisfia összezsépcapta a kezét a közelgő vakáció gondolatára, a Doktor szelíden megróttta, s felidézte kisgyermekkorából, hogyan olvastatott fel vele az édesapja egy prédikációt a „Ne dicsekedj a holnapi nappal!”³⁹ passzusról, s hogyan halt meg egy héten belül. Prédikációi kéziratkötetének címlapjára mindig gondosan feljegyezte a megkezdés dátumát, és üresen hagyta a befejezését. Egyik gyermeke megkérdezte, miért csinálja ezt, amire így felelt: „Ez egyike a legünnepélyesebb dolgoknak, amit teszek: leírom a mondat elejét, s közben arra gondolok, talán meg sem érem, hogy befejezhessem.”

Észrevehető volt, hogy 1842 tavaszán az ilyen gondolatok még gyakrabban jártak a fejében, mint rendszeren. Még csak negyvenhetedik életévében volt, mégis komoran időzött el az emberi létezés törekénységén. Május vége felé naplót kezdett vezetni – egy magánhasználatú memorandumot, amelyben bensőséges társalgásait rögzítette a Mindenhatóval. Itt, éjszakáról éjszakára, a vallásos jámborság hagyományos nyelvezetét felhasználva alázkodott meg Isten előtt, imádkozott erőért és megtisztulásért, s bízta rá magát a Legmagasabb kegyelmére. „Egy újabb nap és egy újabb hónap telt el – írta május 31-én.

– Bárcsak Isten megtartaná lelkemet és szívemet Órá való irányultságában, s megtisztítana engem minden bűntől. Szeretnék féket tenni nyelvemre, ami az indulatos beszédet és mások bírálását illeti. [...] Szeretnék emlékezni az elmúlásra, amelyet egyre közelebb érzek [...] Bárcsak Isten megtartana – Jézus Krisztus révén – a halál órájában, s megóvna engem minden félelemtől és önteltségtől.” Június 2-án ezt írta: „Újra eltelt egy nap, és pihenni térek. Ó, Uram, őrizd meg engem ezen az éjszakán, s erősíts meg, hogy elviseljem mindazt, amit Te jónak látsz rám mérni, legyen az fájdalom, betegség, veszedelem vagy nyomorúság.” Vasárnap, június 5-én, egy újság olvasása „fájdalmas és fennkölt” észrevételekre ragadtatta: „Oly sok bűn és oly sok szenvedés látszik a világban, amelyeket mintha senki sem tudna orvosolni. S aztán ha saját életemre gondolok, mely tele megannyi kényellemmel – mennyire lesújt az ellentét.” Össze volt zavarodva, de egy fohászszal zárta: „Hadd maradjak meg alázatosnak és buzgón hívőnek, s Isten kegyelméből hadd munkálkodjam nemzedékem soraiban felebarátaim javáért és az Ő dicsőségéért!”

Közeledett a félév vége, s minden jel szerint a Doktor kitűnő hangulatban volt. Június 11-én, egy nehéz nap után egyik barátjával töltötte az estét, különféle olyan témákról beszélgettek, amelyeket gyakran volt szokása érinteni társalgás során, mint az orvoslás művészete a barbár és a civilizált korokban, a vidéki szókincs filológiai fontossága vagy az Egyesült Államok erkölcsi állapotának riasztó látványa.

39 ■ Péld. 27,1

40 ■ „[Teljes életet] éltem.” Klasszikus reminiscencia, megtalálható Horatiusnál, Vergiliusnál és Senecánál is.

41 ■ *A Book of Common Prayer* (a hivatalos anglikán imádságos könyv) „Visitation of the Sick” c. részéről van szó.

42 ■ A korábbi kiadások alapján: „az a kolostori [conventual] intézmény maradt”.

43 ■ Strachey a következő rövid (szellősen adatolt és vélhetőleg fontossági sorrendet követő) bibliográfiával zárja az életrajzi esszéjét: Stanley főesperes: *Life and Correspondence of Dr. Arnold*. – Thomas Hughes: *Tom Brown's Schooldays*. – Sir H. Maxwell-Lyte: *History of Eton College*. – Wilfrid Ward: *W. G. Ward and the Oxford Movement*. – A. H. Clough: *Letters*. – An Old Rugbean: *Recollections of Rugby*. – Thomas Arnold: *Passages in a Wandering Life*.

Miután egyedül maradt, leült naplójához: „Holnapután – írta – lesz a születésnapom, ha megadatik megérnem – a negyvenhetedik születésem óta. A földi életem mily nagy része lepergett már! És azután – mi jön ezen élet után? Mennyire szemmel látható, ahogy a külvilág számára végzett munkálkodásom összeszűkül, és az idős kor finomabb elfoglaltságaihoz illővé lágyul. Bizonyos értelemben milyen közel vagyok, hogy azt mondhassem: »Vixi.«⁴⁰ S hálát kell adnom Istennek, hogy ami a személyes ambíciómat illeti, az – meggyőződésemmel – teljeséggel elfojtatott. Nincs más vágyam, mint hátrálépnia a világban most elfoglalt helyemről: nem kívánok magasabbra hágni. Még van tennivalóm, amelyet – Isten segedelmével – el fogok végezni, mielőtt leszáll az éj.” Dr. Arnold az egyházzól és az államról szóló nagy művére gondolt.

Másnap kora reggel mellkasában éles fájdalommal ébredt. Minthogy a fájdalom egyre erősödött, orvosért szalajtottak, s közben Arnoldné asszony az ötvenegyedik zsolttárt olvasta fel urának. Amikor az egyik fiuk belépett a szobába, Dr. Arnold így szólt hozzá „Fiam, adj hálát Istennek érettem”; minthogy a fiú nem fogta fel azonnal a mondat jelentését, hozzátette: „Adj hálát Istennek, Tom, hogy fájdalmat adott nekem; egész életemben oly kevés fájdalmat szenvedtem el, hogy úgy érzem, ez nagyon jót tesz most nekem. Isten megadta ezt, s ropant hálás vagyok Neki ezért.” Ezután Arnoldné asszony a betegség idején nyújtandó vigasz sorait olvasta fel az imádságkönyvből,⁴¹ férje elmélyült figyelemmel hallgatta, sok szentencia végén hangos „Igen!”-nel fejezte ki helyeslését. Amikor az orvos megérkezett, azonnal látta, az eset súlyos: a betegnek *angina pectoris*a van. Nekilátott némi laudániumot készíteni, Arnoldné asszony pedig kiment a gyerekekért. Hirtelen, miközben a doktor az üvegséi fölé hajolt, hörgés hallatszott az ágyból, amit görcsös rángás követett, s mire a boldogtalan asszony a gyerekeivel és az összes szolgálóval berohant a szobába, Dr. Arnold már örökre megszabadult összes tanácsatlanságától.

Aligha lehetnek kétségeink, amit elért, igazolta az Oriel igazgatójának jóslatát, miszerint „megváltoztatja az oktatás arculatát Anglia összes középiskolájában”. Igaz persze, hogy amennyiben az oktatás tényleges gépezetét tekintjük, Dr. Arnold nem egyszerűen kudarcot vallott a változtatást illetően, hanem szándékosan a régi rendszerhez ragaszkodott. Az oktatásnak a kolostori és az irodalmi műveltség-re szorító koncepcióját – amelynek gyökerei a középkorba nyúltak vissza, s amelyet elfogadtak és megerősítettek később, a műveltség újjászületésének idején is – szinte habozás nélkül alkalmazta. Irányítása alatt a középiskola, lényegét tekintve, az a konvencionális⁴² intézmény maradt, amelyet a görög és a latin nyelvtan tanításának szenteltek. Ha ezen a téren vezetett volna be reformokat, nagy valószínűséggel sikeresen maga mögé állíthatta volna az angol szülőket. Megérett erre a pillanat, hiszen általános vágy élt az oktatási reformok iránt; s Dr. Arnold komoly tekintélyének aligha állhatott volna bármi is az útjába. Sajnos befolyásának teljes súlyát a mérleg másik serpenyőjébe helyezte: a régi rendszer szilárdabban állt, mint valaha.

Az általa valóban elindított változások egészen másfajta természetűek voltak. Az erkölcsök és a vallás tantervi bevezetésével a középiskolai élet egész atmoszféráját változtatta meg. Innentől kezdve a régi durvaság és zűrzavar, amely legtisztábban Keate Etonjában mutatkozott meg, lehetlenné vált. Dr. Arnold után egyetlen középiskola sem kockáztatta volna meg, hogy nem vesz tudomást a tiszteletreméltóságból fakadó kiválóságról. Azzal, hogy bevezette a felügyelői rendszert, Dr. Arnold nagy horderejű változásokat indított el – olyan változásokat, amelyeket talán ő maga is zavarba ejtőnek talált volna. Az ő idejében az iskolai órák után a fiúk jól érezhették magukat, kedvükre szórakozhattak: fürödhettek, horgászhattak, barangolhattak hosszú délutánokon át a vidéken, miközben tojást gyűjtöttek vagy virágot szedtek. „A fiúk ízlése ebben az időben – írja egy öregdiák, aki Dr. Arnold irányítása alatt tanult a Rugbyben – erősen a virágok felé hajlott” – e szavak nagyon különösen hangzanak napjainkban. A *Tom Brown's Schooldays* modern olvasója hiába keres egyetlen utalást is a kötelező játékokra, a kollégiumi szí-

nekre vagy a krikett-dicsőséglistákra. Azokban a napokban, ha a fiúk ezeket a játékokat játszották, saját örömuikre tették; de azokban a napokban a felügyelői rendszer – amely egy tucat tizenhét éves fiatalember alkotta oligarchia ellenőrzése alá vonta az iskola életét – még nem szökkent szárba, nem érték be a gyümölcsei. A tanítónak és a prófétáknak különös utóéletük van, ez alól Dr. Arnold sem kivétel. Ez az őszinte rajongó – aki mindent megtett azért, hogy tanítványai keresztény úriemberekké váljanak, s aki az Őszövetség elvei alapján igazgatta iskoláját – a testedzés iránti hódolat és a helyes formák iránti hódolat atyjának bizonyult. E két pólus mentén középiskoláink olyan rég átalakultak, hogy szinte azt hisszük, mindig is ez volt alapvető természetük, s számunkra egy angol középiskolás fiú, aki nem az előírászerű ruhát viseli, és akit nem érdekel a foci, önellentmondás. Pedig Dr. Arnold előtt ez nem volt így; vajon őutána már mindig így lesz? Meglátjuk.⁴³

LYTTON STRACHEY

Szécsényi Endre fordítása